

Prosudbe Miroslava Krleže o Albertu Haleru

DAVOR BALIĆ

Odsjek za filozofiju,

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,

dbalic@ffos.hr

UDK 821.163.42.09 Krleža, M.

82.0-05 Haler, A.

111.852(497.5)"19"

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 27. 2. 2018.

Prihvaćen: 15. 4. 2018.

Sažetak

Miroslav Krleža (1893–1981) često se očitovao o stavovima hrvatskih filozofa, što potvrđuju i prosudbe koje je iznio o gledištima Alberta Halera (1883–1945?). Toga filozofa, koji se profilirao u estetičara croceovskih nazora, te teoretičara i povjesničara književnosti prvi je put spomenuo 1923. godine u pismu supruzi Beli, i to kao dobrog i otmjenog dubrovačkog književnika.

Kasnije, u trima tekstovima otisnutima 1939. i 1940. godine u časopisu *Pečat* te u dnevniku iz 1942. godine Krleža je kritizirao Halerovo svjetonazorsko usmjerenje, ali i njegov pristup estetičkim temama. Iz istih je razloga i Haler potkraj 1938. te tijekom 1939. godine kritizirao Krležu.

Krleža je smatrao da je Haler njega i pripadnike socijalne ili ljevičarske književnosti kritizirao zato da bi ukazao na pogubnost »takozvane lijeve knjige«, poručivši mu da prešućuje »čitave toware ideoloških brvana u svojim pogledima« (»Svrha Pečata i o njojzi besjeda«). O Haleru se izjasnio kao »boguugodnom književnom idealisti«, koji je napisao »studiju o depoetizaciji umjetnosti«, a tu depoetizaciju, tumači Krleža Halerove zapise, »sistematski sprovodimo kao pravi sotone u ljudskoj spodobi« (»Dijalektički antibarbarus«). Halerov članak »Depoetizacija suvremenog života« ili, kako ga određuje, »pamflet o depoetizaciji umjetnosti«, izdvojio je kao primjer dugotrajnih napada, tijekom kojih su »svi ti Haleri« po njemu pucali iz »najtežih topova« (»Rasulo pameti«). Halera je doživljavao kao jednog od predvodnika »pamfletske rabote« protiv njega (dnevnik iz 1942).

Krleža je zapažanja o Haleru izložio i oko 1960. godine u marginalijama uz Frangešovu enciklopedijsku natuknicu o hrvatskoj književnoj kritici. Tom je prilikom Ivi Frangešu priopćio da »Hallerovi Croceovi pogledi na našu literaturu« u tekstu njegove natuknice nisu dobro obrađeni pa dodao da je Haler naše književno stvaralaštvo procjenjivao »mjerilom jednostranim«.

Dakle, sukobi Krleže i Halera odvijali su se ponajprije zbog njihovih drugačijih ideoloških usmjerenja, što je dovodilo do sukoba i o estetičkim pitanjima. Uz izuze-tak pisma iz 1923. godine, Krleža je neslaganja s Halerom iznio u barem tri teksta, u dnevničkim zapisima i u leksikografskim marginalijama. U Halerovoj bibliografiji stoga bi trebao biti zastupljen s barem šest bibliografskih jedinica.

Ključne riječi: Miroslav Krleža, Albert Haler, filozofija, estetika, književna kritika, sukob na književnoj ljevici, sukob između književne ljevice i desnice u Hrvatskoj

1. Uvod

Opus Miroslava Krleže (1893–1981) sadrži i iskaze koji razotkrivaju njegove spoznaje te prosudbe o brojnim hrvatskim filozofima. Pritom sadrži iskaze u kojima je Krleža razotkrio spoznaje i zapažanja o svojem suvremeniku, hrvatskom filozofu, estetičaru, teoretičaru i povjesničaru književnosti Albertu Haleru (Alberto Haller,¹ 1883–1945²).

Do 2000. godine, kada je objelodanjen zbornik o Haleru koji sačinjavaju radovi čak dvadeset osmero autora, obilježjima Halerove misli bavili su se malobrojni istraživači. Dvojica od njih zaslužuju biti izdvojeni: kritičar i povjesničar književnosti Nikola Ivanišin (1923–2013) te istraživač hrvatske filozofske baštine Zlatko Posavac. Njihova dugogodišnja usredotočenost na analiziranje Halerova opusa omogućila je da do 2000. godine budemo upućeni u brojna obilježja njegova opusa. Ivanišin je o Haleru napisao natuknicu u *Enciklopediji Jugoslavije*, a u svojim radovima često je ukazivao na metodu i

¹ Dosadašnji su istraživači Halerovo prezime najčešće zapisivali kao »Haler«. No, neki su mu prezime zapisivali kao »Haller«. Vidi, primjerice, u: B.[ranko] V.[odnik], natuknica »Haller, Albert«, u: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* 1, A–H (Zagreb: Bibliografski zavod d.d., [1925]), p. 815a; M.[laden] S. [Švab], natuknica »Haller, Albert«, u: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.* (Zagreb: Minerva, 1997), p. 149b. O inačicama Halerova imena (Albert / Alberto) i prezimena (Haler / Haller), vidi i u: Nevenka Košutić-Brozović, »Albert Haler i strane književnosti«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 259–286, na p. 260 u bilješki 8.

² Premda se najčešće tvrdi da je Haler stradao 18. svibnja 1945. godine, to nikada nije dokazano. Istodobno postoje tvrdnje da je nakon završetka rata živio pod pseudonimom u Sloveniji, gdje je i umro 1954. godine. O Halerovoj sudbini i o možebitnim godinama njegove smrti detaljnije vidi, primjerice, u: Tihomil Maštrović, »Riječ urednika«, u: Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar*, pp. 5–6, na p. 5; Košutić-Brozović, »Albert Haler i strane književnosti«, p. 259 u bilješki 3; Marinko Šišak, »Kronika znanstvenoga skupa o Albertu Haleru. Zagreb – Dubrovnik, 29. – 30. travnja 1999.«, u: Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar*, pp. 333–342, na p. 333.

rezultate Halerove književne kritike,³ dok je Posavac o Haleru napisao monografiju i brojne radove koji prikazuju Halerovu filozofsku i estetičku misao.⁴ Obojica su zapazili da se Haler oslanjao na estetički nauk Benedetta Crocea (1866–1952): primjenjivao je njegove »estetske teorije i teze« (Ivanišin); bio je »pristaša i pobornik [Croceove] estetike« (Posavac).⁵ Premda su se do 2000. godine o Haleru očitovali i drugi autori, rezultati njihovih istraživanja neusporedivi su s radovima Ivanišina i Posavca. Ipak, ovom prilikom upućujem na još dvojicu, jer su svojim studijama također obogatili uvid u obilježja Halerova opusa. Prvi od njih je estetičar Ivan Focht (1927–1992), koji je smatrao da je Haler »najviše pridonio formiranju kročeanškog načina shvatanja umjetničkog fenomena i umjetničke kritike u našoj svijesti«,⁶ dok je drugi teatrolog Nikola Batušić (1938–2010), koji je zaključio da je Haler bio »sklon čestim i podosta nepreciznim, pa stoga i mjestimice pretencioznim formulacijama svojih estetičkih nazora na umjetnost i književnost«.⁷ Da interes za tumačenje Halerovih promišljanja postoji i nakon 2000. godine, dokazuje sadržaj dviju monografija koje je 2018. godine objavio Ivan Macut. Taj istraživač hrvatske filozofske baštine Halera je obradio u zasebnim poglavljima, pri čemu je, primjerice, analizirao njegovo djelo *Doživljaj ljepote* (1943) te nekoliko članaka filozofske i estetičke naravi, a upozorio je i na Halerovu važnost za hrvatsku filozofiju.⁸

³ N.[ikola] In. [Ivanišin], natuknica »Haler, Albert«, u: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Diphid (Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1958), p. 654b. Vidi, primjerice, i: Nikola Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 1/1. Razdio lingvističko-filološki (1) 1959./1960. (Zadar, 1960), pp. 122–141.

⁴ Zlatko Posavac, *Albert Haler* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu / Sveučilišna naklada Liber, 1978). Vidi, primjerice, i: Zlatko Posavac, »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnosti* 24/5 (Split, 1977), pp. 574–597.

⁵ Nikola Ivanišin, »Kriteriji Alberta Halera pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina«, u: Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar*, pp. 31–47, na p. 46; Zlatko Posavac, »Estetika i pojam ljepote Alberta Halera«, u: Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar*, pp. 9–23, na p. 13.

⁶ Ivan Focht, »Šta je živo a šta mrtvo u Croceovoj estetici«, u: Benedetto Croce, *Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika: teorija i historija*, preveo Vinko Vitezica. Redigirao Milivoj Mezulčić (Zagreb: Naprijed, 1960), pp. I–XIX, na p. I.

⁷ Nikola Batušić, »Albert Haler«, u: *Albert Haler; Mihovil Kombol, Branko Gavella, Ljubomir Maraković: eseji, studije, kritike*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, priredili Nikola Batušić i Dubravko Jelčić, knjiga 86 (Zagreb: Matica hrvatska / Izdavačko poduzeće »Zora«, 1971), pp. 5–21, na p. 12.

⁸ Ivan Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Školska knjiga, 2018), pp. 215–231; Ivan Macut, *Hrvatska filozofija od obnove Zagrebačkog sveučilišta 1874. do osnutka Nezavisne Države Hrvatske 1941.* (Split: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja – Služba Božja, 2018), pp. 180–185.

Kao što sam pripomenuo, svoje prosudbe o Haleru iznio je i Krleža. Ta činjenica nedvojbeno obogaćuje Halerovu bibliografiju. Dakako, obogatila bi i »Bibliografiju Alberta Halera« iz 2000. godine⁹ da u njoj, što nažalost nije slučaj, postoje bibliografske jedinice iz kojih bismo doznali da se i Krleža očitovao o Haleru. Ali, činjenica da postoje i Krležini iskazi o Haleru omogućava provođenje istraživanja o sadržaju, kontekstu i naravi tih iskaza, a potom donošenje zaključaka o Krležinim spoznajama i prosudbama Halerovih promišljanja.

Prema mojim spoznajama, jedini od dosadašnjih izučavatelja Krležina i Halerova opusa koji su spomenuli Krležina zapažanja o Haleru bili su književni kritičar Velimir Visković i već spomenuti Zlatko Posavac. Obojica su to učinili u enciklopediji *Krležijana*. No, Visković je priopćio tek to da Krleža u članku »Svrha Pečata i o njojzi besjeda« iz 1939. godine »negira i idealističke teorije A. Halera, Lj. Marakovića i njihovih sljedbenika«.¹⁰ Posavac je također uputio na članak »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, iz kojeg je preuzeo dijelove dviju rečenica u kojima je spomenut i Haler, nakon čega je konstatirao da Krleža i Haler »ne polemiziraju izravno«, pa zaključio da Krleža u tekstu »Dijalektički antibarbarus« reagira »na Halerov članak spominjući ga poimence.«¹¹ Ali, ako analiziramo samo Posavčevu tvrdnju o tome da je Krleža u »Dijalektičkom antibarbarusu« reagirao na Halerov članak, onda se postavljaju barem sljedeća tri pitanja: Na koji je Halerov članak Krleža reagirao? Zašto je reagirao na Halerov članak? Kako je reagirao na taj članak?

Dakle, ni krležolozi, ni halerolozi, ni istraživači hrvatske filozofske baštine, ni povjesničari hrvatske književnosti, ni književni kritičari, a ni istraživači drugih disciplina dosad nisu ili primjereno obradili ili uopće istaknuli Krležina zapažanja o Haleru. Naime, Krleža je Halera spomenuo nekoliko puta: u pismu koje je 1923. godine napisao supruzi; u trima člancima iz 1939. i 1940. godine; u dnevničkim zapisima iz 1942. godine; u marginalijama koje je oko 1960. godine izdiktirao uz tekst natuknice za *Enciklopediju Jugoslavije* o hrvatskoj književnoj kritici. U nastavku članka ukazat ću na pobude, kontekst, sadržaj i narav Krležinih iskaza o Haleru, na temelju čega ću donijeti zaključak o Krležinim spoznajama i prosudbama Halerova nauka.

⁹ Nedjeljka Paro, »Bibliografija Alberta Halera«, u: Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar*, pp. 305–332.

¹⁰ Vel.[imir] V.[isković], natuknica »Polemika«, u: *Krležijana 2*, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1999), pp. 190b–217a, na p. 213a.

¹¹ Z.[latko] P[osavac], natuknica »Haler, Albert«, u: *Krležijana 1*, A - Lj, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1993), p. 322b.

2. Susreti Krleže i Halera u Dubrovniku

Prvo Krležino spominjanje Halera seže u travanj 1923. godine. Povod tog spominjanja bio je susret koji se između Krleže i Halera zbilo tijekom Krležina boravka u Dubrovniku. No, to nije bio njihov jedini susret u tom gradu. Naime, u Dubrovniku su se susreli još barem jedanput: potkraj tridesetih godina 20. stoljeća.

2.1. Susret Krleže i Halera u Dubrovniku 1923. godine

Tijekom posljednjih dana ožujka i prvih dvadesetak dana travnja 1923. godine Krleža je putovao i boravio u nekoliko gradova. Iz dvaju pisama koja je iz Dubrovnika poslao supruzi Beli (Bela / Leposava Krleža, rođena Kangrga, 1896–1981), doznajemo da je bio u Doboju, Sarajevu, Mostaru, Dubrovniku i Kotoru. Prvo pismo s tog putovanja napisao joj je 7. travnja, a drugo 14. travnja 1923. godine. Oba se nalaze u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.¹² Objavio ih je leksikograf i povjesničar književnosti Vlaho Bogišić 2015. godine u djelu *Bela, dijete drago*,¹³ koje se temelji na pismima Miroslava i Bele Krleže. U tom djelu Bogišić je analizirao sadržaj obaju Krležinih pisama iz travnja 1923. godine i rekonstruirao Krležino putovanje, što je, uostalom, učinio i u čačanskom časopisu *Gradac*, otisnutom također 2015. godine te u doktorskoj disertaciji iz 2016. godine.¹⁴

¹² Miroslav Krleža, pismo: »[7. travnja 1923.]«, f. 1r–v, u: *Krleža, Miroslav, Pisma X Leposavi (Beli) Krleža supruga, bez mj., dat., god. 4 pisma naknadno nađeno (4 kom.) + dio pisma (1 list)*, 36 p., 38 l. Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, signatura R 7970/Ba/1651; Miroslav Krleža, pismo: »[14. travnja 1923.]«, f. 1r–v, u: *Krleža, Miroslav, Pisma X Leposavi (Beli) Krleža supruga, bez mj., dat., god. 4 pisma naknadno nađeno (4 kom.) + dio pisma (1 list)*, 36 p., 38 l. Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, signatura R 7970/Ba/1640. Vidi i: *Rukopisna ostavština Miroslava Krleže: katalog*, glavni urednik Ivan Kosić (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2003), p. 152, n. 1640 i p. 153, n. 1651.

¹³ Miroslav Krleža, »[Pismo] 16: Krleža Beli, iz Dubrovnika u Zagreb, [7.] travanj 1923.«, u: Miroslav Krleža, *Bela, dijete drago: pisma*, priredio i protumačio Vlaho Bogišić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2015), pp. 47 i 49; Miroslav Krleža, »[Pismo] 17: Krleža Beli, iz Dubrovnika u Zagreb, [14.] travanj 1923.«, u: Krleža, *Bela, dijete drago: pisma*, pp. 49 i 51.

¹⁴ Vlaho Bogišić, »Bilješke«, u: Krleža, *Bela, dijete drago: pisma*, pp. 72, 126, 140, 142, 283, 297, 302 i 305; Vlaho Bogišić, »Ovaj je čovek od budućnosti (1923)«, *Gradac: časopis za književnost, umetnost i kulturu* 42, broj 200. Cijeli broj posvećen je Krleži, naslovljen je »Krležino stoljeće«, a priredio ga je Vlaho Bogišić (Čačak, 2015), p. 56; Vlaho Bogišić, *Miroslav Krleža u srpskoj književnosti. Problem književnosti kao identiteta u srpskoj i hrvatskoj kulturi XX stoljeća*, doktorska disertacija iz povijesti književnosti obranjena 4. srpnja 2016. godine na Filozofskom

U prvom pismu, znači u onom od 7. travnja 1923. godine, Krleža je Belu obavijestio da je na kolodvoru u Doboju sreo Dragišu Vasića (1885–1945), srpskog odvjetnika i književnika s kojim se zbližio 1922. godine u Beogradu, a koji, piše Krleža Beli, »putuje za Dubrovnik i tako smo zajedno.«¹⁵ Krleža je iz Doboja otputovao u Sarajevo, gdje je razgledao *Radnu sobu Silvija Strahimira Kranjčevića*, muzejski postav kojim je od 1910. godine, kako ističe kustos Nedim Mušović, omogućen uvid u »bogat i buran pjesnikov životni put.«¹⁶ No, iz pisma Beli proizlazi da je Krleža bio prilično razočaran onim što je vidio u Kranjčevićevoj radnoj sobi:

»U Sarajevu sam video Kranjčevićevu sobu, jednu od najstrašnijih stvari što se može zamisliti. <...> Slikar koga Kranjčević voli zove se Menenghelo-Dinčić i riše kao ja u četvrtoj gimnaziji, samo još bojom, i to naravno Hrista! <...> i biblioteka diletantski loša i provincijalna kao moja, amo tamo, sve koješta, zbrda zdola, i venci s trobojnicama itd.«¹⁷

Krleža je iz Sarajeva otputovao u Mostar. Tamo je pak posjetio književnika Aleksu Šantića (1868–1924), o čemu je Belu obavijestio trima kratkim rečenicama: »U Mostaru bio sam kod Šantića. Seća se Nazora. Duboka provincija.«¹⁸ Taj susret sa Šantićem spomenuo je i u članku objavljenom 1924. godine povodom Šantićeve smrti:

»Aleksu Šantića barda moje mladosti i svetlu uspomenu detinjstva video sam prvi i poslednji put pred Uskrs prošle godine.«¹⁹

fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Mentori: Gojko Tešić i Ivana Živančević Sekeruš (Novi Sad: [s. n.], 2016), p. 54 u bilješci 97, p. 55 u bilješkama 99 i 101, p. 96, p. 223 u bilješci 497.

¹⁵ Krleža, pismo: »[7. travnja 1923.]«, f. 1r. O Krležinu i Vasićevu odnosu i o njihovu »prijateljskom kontaktu« koji je trajao od 1922. godine do polovice 1930-ih godina, kada se njihove »prijateljske simpatije gase«, vidi u: Miroslav Krleža, »Jedno pismo iz godine 1922. Milanu Čurčinu, uredniku Nove Evrope«, *Vjesnik* 21 (Zagreb, 1960), br. 4968 (4. prosinca 1960), p. 6, na p. 6c i na p. 6d–e u komentaru 7.

¹⁶ Nedim Mušović, »Spomen-soba Silvija Strahimira Kranjčevića«, *Muzeologija*, br. 43–44 (Zagreb, 2006–2007), pp. 275–287, na p. 275b: »Njome [*Radnom sobom Silvija Strahimira Kranjčevića*] je prezentirana pjesnikova radna soba s osobnom bibliotekom, originalnim rukopisima, prepiskom, bilježnicama, dokumentima, fotografijama, stolom za kojim je radio i stvarao, s umjetničkim slikama, skulpturama i drugim predmetima i eksponatima koji jasnije osvjetljavaju bogat i buran pjesnikov životni put.«

¹⁷ Krleža, pismo: »[7. travnja 1923.]«, f. 1r.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ M.[iroslav] K.[rleža], »Aleksa Šantić«, *Književna republika: mesečnik za sve kulturne probleme* 2/3 (Zagreb, mart 1924), pp. 116–118, na p. 117.

Informacija da je Šantića posjetio »pred Uskrs prošle [1923.] godine«, omogućava pouzdano određivanje datuma pisanja prvoga pisma Beli iz Dubrovnika. Krleža taj podatak u pismu nije predočio. Prema mojim spoznajama, od 2001. godine, kada je javnosti omogućen uvid u Krležinu rukopisnu ostavštinu, a time i uvid u sadržaj toga Krležina travanjskog pisma Beli, nijedan istraživač Krležina opusa nije podastro podatke o datumu njegova pisanja. Krleža je, naime, u prvom pismu Belu izvijestio da je u Dubrovnik doputovao »preksinoć u četvrtak oko deset sati«, nakon čega je konstatirao da je u tom gradu »uskršnja sezona«, pa dodao da je bio »u Mostaru i Sarajevu po dan«, da bi pismo zaključio tek podatkom o gradu iz kojega piše i o danu pisanja: »Dubrovnik u Subotu.«²⁰ Šantića je, ponavljam, posjetio u Mostaru »pred Uskrs prošle [1923.] godine«, a taj blagdan je 1923. godine bio 1. travnja, zbog čega je jasno da je u Doboju, Sarajevu i Mostaru boravio tijekom posljednjih dana ožujka, dok je u Dubrovnik doputovao 5. travnja (četvrtak), iz kojega je prvo pismo Beli napisao 7. travnja (subota). Iz Dubrovnika je, što najavljuje u prvom pismu, već 8. travnja (nedjelja) namjeravao otputovati »za Boku«, iz koje se želio vratiti sljedeći dan, dakle 9. travnja (ponedjeljak),²¹ pri čemu je sigurno da je, kao što doznajemo iz drugoga pisma Beli, bio u Kotoru.²²

Drugo pismo iz Dubrovnika Krleža je Beli napisao točno tjedan dana poslije prvoga, znači 14. travnja 1923. godine.²³ U njemu je zabilježio da u Dubrovniku nije »bio sam niti minute«, nakon čega je dodao da se našao i u društvu koje su činili »neki dobri i otmeni dubrovački literati«, pa otkrio da su to bili Ernest Katić (1883–1955), Ivo Vojnović (1857–1929) i Jakov Carić (1881–1947).²⁴ Osim njih, jedan od dobrih i otmjenih dubrovačkih literata s kojima se susreo tijekom travnja 1923. godine bio je i, piše Krleža Beli, »prof. Haler«.²⁵ Dakle, kada je u pismu od 14. travnja 1923. godine imenovao Halera, što je, prema mojim spoznajama, prvo Krležino spominjanje tog estetičara, teoretičara i povjesničara književnosti, Krleža je srednjoškolskoga profesora Halera svrstao među dubrovačke literature.

²⁰ Krleža, pismo: »[7. travnja 1923.]«, f. 1r–v.

²¹ Ibid., f. 1r: »Sjutra putujem za Boku. Vraćam se u ponedjeljak, <...>«.

²² Krleža, pismo: »[14. travnja 1923.]«, f. 1v.

²³ Ibid., f. 1v: »Danas je subota 14. IV.«

²⁴ Ibid., f. 1v: »Ovde [u Dubrovniku] nisam bio sam niti minute, <...> Neki dobri i otmeni dubrovački literati – ‘Lukša s Orsana’ – dr. Ernest Katić, autor ‘Jakobinke’, koja je davana na dan bitke kod Lavova (1914. Galicija), <...> večno mladi Conte Voinovitsch, <...> pesnik prof. Jakov Carić, <...>«.

²⁵ Ibid.

Čini se da je Krleži upravo Dubrovnik bio najvažnije odredište putovanja poduzetoga tijekom posljednjih dana ožujka i prvih dvadesetak dana travnja 1923. godine. U taj grad došao je da bi razgovarao s Đivom (Gjivo / Ivo) Supilom (1879–1964),²⁶ bratom političara i novinara Frana Supila (1870–1917). Da je u tom razgovoru ostvario svoj cilj, svjedoče rečenice iz članka »Odlomci romansirane biografije Frana Supila«, koji je Krleža prvi put objavio tek 1967. godine, a u kojem je naglasio da mu je Đivo u travnju 1923. godine dao »dopune za biografiju svoga brata«.²⁷

Inače, Krleža je u travnju 1923. godine bio prvi put u Dubrovniku. Beli je u dvama pismima prenio i svoj doživljaj toga grada. Primjerice, u prvom pismu tvrdi da je »sve prenatrpano« turistima te da »Dubrovnik nije ono što se misli i govori i veruje«,²⁸ dok u drugom procjenjuje da su cijene »idijotske«.²⁹ Antipatije prema Dubrovniku, njegovoj povijesti i stanovnicima, Krleža je iskazivao i kasnije, zbog čega u njegovu doživljaju toga grada, kao što zamjećuje povjesničar Stjepan Ćosić, »već na prvi pogled uočavamo otpor, odbojnost i osporavanje«, kao i uvjerenje da je Dubrovnik, nastavlja Ćosić, »neka vrsta obmane, mitski paravan što prikriva sumorno naličje životne bijede.«³⁰ Ćosi-

²⁶ Podatke o biografiji Điva Supila vidi, primjerice, u: [s. n.], natuknica »Supilo, Dr. Gjivo«, u: *Ko je ko u Jugoslaviji* (Beograd: Izdanje »Jugoslovenskog godišnjaka«; Zagreb: [Izdanje] »Nove Evrope«, 1928), p. 144b:

»Supilo, Dr. Gjivo. Rodj.[en] 7. III. 1879. Cavtat. Šk.[ole]: osnovna škola, jedan razred gradj.[evinske] škole, nautička akademija i gimnazija u Dubrovniku, pravne nauke u Gracu i Zagrebu. Advokat, kr.[aljevski] javni beležnik i novinar. Bio bankovni činovnik, veliki župan u Požezi (1921/22), i Ministar Poljoprivrede i Voda (1922/23). Odl.[ikovanja]: Sv. Sava II. Adr.[esa]: Sušak, Štrossmajerova. Tel.[efon] 196.«

Ovom prilikom zahvaljujem prof. dr. sc. Stjepanu Ćosiću, koji je doznao i priopćio mi podatak o godini smrti Điva Supila. Taj podatak zabilježen je u Matičnoj knjizi rođenih i krštenih u Župi Cavtat, danas pohranjenoj u Arhivu Dubrovačke biskupije.

²⁷ Miroslav Krleža, »Odlomci romansirane biografije Frana Supila. O pedesetogodišnjici smrti 1917–1967. Po rukopisu iz godine 1924«, *Forum: časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 6/5–6 (Zagreb, 1967), pp. 549–575, na p. 556 u bilješci 7: »Doktor Gjivo Supilo, brat Franov, advokat, član Radikalske stranke i ministar u jednom radikalskom kabinetu, u razgovoru sa piscem ovih redaka, aprila 1923, dao je ove dopune za biografiju svoga brata, po svome sjećanju.«

²⁸ Krleža, pismo: »[7. travnja 1923.]«, f. 1r: »Ovde [u Dubrovniku] govore da ima preko osamstotina Engleza i Francuza i tako je sve prenatrpano i ne može se dobiti stan. <...> Ja ne znam je li istina da ovde doista imade osamstotina Engleza tako govore po hotelima patetično, (ja sam video svega dve engleskinje) ali Čeha imade hiljade hiljada. I to onih najodurnijih. <...> Dubrovnik nije ono što se misli i govori i veruje.«

²⁹ Krleža, pismo: »[14. travnja 1923.]«, f. 1v: »Cene su idijotske. Večera za tri osobe: janjetina, salata, palačinke 146 Dinara.«

³⁰ Stjepan Ćosić, »Miroslav Krleža i Lujo Vojnović: zaboravljeni slučajevi«, u: Tomislav Brlek (urednik), *Povratak Miroslava Krleže*, zbornik radova (Zagreb: Leksikografski zavod

ćeve zamjedbe izvrsno potvrđuju, primjerice, brojni Krležini stihovi u pjesmi »Dubrovačka kulisa« iz 1931. godine,³¹ a onda i brojne rečenice u njegovu članku »Brašančevo u Dubrovniku« iz 1948. godine.³²

Krleža je iz Dubrovnika otputovao tri dana nakon što je napisao drugo pismo Beli, dakle u utorak 17. travnja 1923. godine, što je i najavio u tom pismu.³³ No, premda joj o tome nije pisao, iz Dubrovnika nije otišao svojevrijedno. Grad je bio primoran napustiti uoči dolaska (19. travnja) kraljice Marije Karađorđević (1900–1961), supruge kralja Aleksandra I. Karađorđevića (1888–1934) i majke kasnijeg kralja Petra II. Karađorđevića (1923–1970), jer ga je, kao što piše Visković u natuknici koja u *Krležijani* obrađuje Krležin životopis, »policija kao politički opasnu osobu protjerala iz Dubrovnika.«³⁴ O tome su, a nakon što je Krleža viđen u Sarajevu, pisale sarajevske novine *Radničko jedinstvo* u članku naslovljenom »Skandal«, zgražajući se nad tim što je policija Krležu protjerala »kao skitnicu, i to zbog – kraljičinog dolaska.«³⁵ Dubrovačke pak novine

Miroslav Krleža / Hrvatsko semiotičko društvo; Beograd: Kulturni centar Beograda, 2016), pp. 223–242, na p. 223.

³¹ Miroslav Krleža, »Dubrovačka kulisa. Petru Dobroviću«, *Savremenik: tjednik Društva hrvatskih književnika* 24 (Zagreb, 1931), br. 1 (1. januara 1931), p. 3:

»Čitav Grad je stara svirala što svira
za škudu stranca tudjinskoga srebra.
<...>

Grad kao ladja i simbol pod biskupskom zastavom brodi
sa stijegovima glazbom i zvonjavom zvona.

Predstava za strance: uz svirku frule i crnačkog saksofona.«

³² Miroslav Krleža, »Brašančevo u Dubrovniku (Odlomak jedne veće varijacije)«, *Književne novine: organ Saveza književnika Jugoslavije* 1 (Beograd, 1948), br. 24 (27. jul 1948), p. 4, na p. 4a: »U ovome Gradu crkvenijih igara i pastorala, gdje duhovni pastijeri krotka stada pasu vjekovima, na Stradunu i po stihovima podjednako, <...> gdje spjevaocima slovinskijem nikada dobro išlo nije i gdje za Republike nijedna knjiga štampana nije bila, u Gradu ovome 'zlih jezika', <...> gdje uzumnožna i svake časti dostojna, prisvijetla i pripoštovana Vlastela nikada ništa drugo radila nijesu do se kramarskijem udvornostima, nepridobitim Sulejmanima i istočnoj Gospodi po božjoj milosti otomanskoj stoljećima klanjala. <...> Ovi vridni vlastelini, svitli i uzvišeni knezovi, svitli i uzvišene vridne krvi gosparske, koja je latinsku sviću za osmanlijske robove baruta vjekovima prodavala, i koja je svetome Ocu rimskom humiljeno zlatnu papuču cjelujući, krvavijem cekinima zveketala, ova gizdava i slavna, blažena i čestita latinska Republika, koja je raku prikladna vavijek nazad težila, danas prvoj socijalističkoj petoljetei uprkos kleči na Stradunu i slavi Brašančevo <...>«.

³³ Krleža, pismo: »[14. travnja 1923.]«, f. 1v: »<...> ostajem po svoj prilici do utorka.«

³⁴ Vel.[imir] V.[isković], natuknica »Životopis«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, pp. 552a–589a, na p. 566b.

³⁵ [s. n.], »Skandal«, *Radničko jedinstvo: organ Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije* 2 (Sarajevo, 1923), br. 9 (21. aprila 1923), p. 4, na p. 4b–c: »Pre tri dana primetili smo u jednom jurećem tramvaju kroz Sarajevo druga Miroslava Krležu okruženog sa tri policij-

uopće nisu spominjale Krležin boravak u Dubrovniku, kao ni okolnosti zbog kojih ga je Krleža napustio. Inače, na njihovim stranicama čitaoci su redovito bili obavještavani o boravcima pojedinih ‘uglednika’ u tom gradu. Primjerice, tjednik *Dubrovnik*, čiji je vlasnik i izdavaatelj bio Odbor Narodne radikalne stranke u Dubrovniku, izvijestio je da je od 20. do 22. travnja 1923. godine u Gradu boravio srpski književnik Miloš Crnjanski (1893–1977).³⁶ Istodobno, u svim trima onodobnim dubrovačkim novinama zabilježeni su doček i boravak kraljice Marije. U tome je prednjačio spomenuti tjednik *Dubrovnik*, koji je 20. travnja na svojoj prvoj stranici kraljici Mariji posvetio članak dobrodošlice »‘Ave Maria Regina’!«,³⁷ a 23. travnja otisnuo zaseban broj u kojem je, posebice u članku »Jadransko Primorje – Karadorđevom domu«, iscrpno pisao i o oduševljenju koje je zbog kraljičina dolaska vladalo u Dubrovniku.³⁸ Ushićenje

ska agenta na putu za železničku stanicu. Raspitali smo se o slučaju i doznali ovo: Drug Krleža je pre petnaest [sic!] dana došao u Dubrovnik <...> Pred dolazak kraljice u Dubrovnik bio je od tamošnje vlasti upozoren da se udalji što je i učinio. Putem su ga pratili detektivi kao i svaki korak njegovog kratkog boravka u Sarajevu. Miroslav Krleža je jedan od najjačih živih književnika, <...> Sada naša vredna policija nalazi za potrebno da ovog literarnog genija i čoveka nenadmašive sposobnosti protera kao skitnicu, i to zbog – kraljičinog dolaska. Skandal, i po sto puta skandal.«

³⁶ [s. n.], »Kroz naše krajeve. [Gradske vijesti]«, *Dubrovnik* 2 (Dubrovnik, 1923), br. 19 (27. aprila 1923), p. 3a: »G. Miloš Crnjanski poznati i priznati naš književnik i izvanredni dopisnik prvog beogradskog dnevnika ‘Politike’ stigao je u prošli petak [20. travnja 1923. godine] u Dubrovnik i u nedjelju [22. travnja 1923. godine] otputovao za Boku Kotorsku. Cilj puta g. Crnjanskog je da prouči pitanje naše Rivijere od Bakra do Ulcinja. Njegovi članci – koje nam je u svoje vrijeme dao o Mađarskoj u ‘Politici’ daju nam puno nade da će i ovi o našem Primorju biti naročito interesantni i svratiti na sebe pažnju svih vodećih krugova, jer g. Crnjanski ima puno dara da uoči životne potrebe ovih naših od bivše Austrije potpuno zapuštenih krajeva.«

³⁷ [s. n.], »‘Ave Maria Regina’!«, *Dubrovnik* 2 (Dubrovnik, 1923), br. 17 (20. aprila 1923), p. 1: »Rastvaraj kapije, Dubrovniče slavni, po pragovima sagove razgrni! Skerletom teškim doksate ognji! Zaljujaj zvona neka radost jave! U dugom nizu borbi i stradanja, stare slave i novog ljepšeg vaskrsenja, evo tebi najradosnijeg, najsvjetlijeg i najponosnijeg dana! <...> Danas će jezdit gordo uz kaldrmu tvoju blagi lik i mila pojava prve tvoje Kraljice. Kolike li sreće za tebe, koji vjekovima nijesi čuo materinske riječi iz usta svoje Kraljice. Kraljice majke tvojih sinova, potomaka velikih narodnih Vladara, Vladara koji su nikli iz naroda, da za taj narod žive, da za nj stradaju i za nj konačno umiru! <...> U oduševljenju najveće radosti, u neizmjerne ljubavi prema svojoj Kraljici cio je Dubrovnik danas jedna radosna pjesma, jedna svečana himna velikom činu. U nadi svoje buduće sreće u sreći svoje Kraljice cio Dubrovnik najiskrenijim izrazom svojih najvjernijih osjećaja danas radosno kliče: Živjela naša mila Kraljica! Živio zalog našeg jedinstva, naš ponos – naš Kralj! Živjela Kraljica majka Marija Rumunjska!«

³⁸ N.[ovak] B.[ukvić], »Jadransko Primorje – Karadorđevom domu.«, *Dubrovnik* 2 (Dubrovnik, 1923), br. 18 (23. aprila 1923), pp. 1–2, na p. 2b–c: »Sirene su odjekivale a zvon zvona brujaio nad starodrevnim gradom, i pozdravljao dolazak svoje prve Kraljice. U tom času sva su se srca Dubrovčana slila u jednu veličanstvenu melodiju radosti i sreće. <...> Sa lađa i ladica a i s kopna zaorilo se urnebesno: ‘Živjela Kraljica! Živio! Kralj! Živjela Kraljica Rumunjska!’

→

zbog dolaska kraljice Marije nije susprezao ni tjednik *Narodna svijest*, koji je, kako tvrdi dubrovački povjesničar Ivo Perić (1930–2018), na početku svojega pojavljivanja (1919) »zastupao stavove Pučke stranke«, a tijekom »daljnjeg izlaženja predstavljao se kao ‘politički tjednik’ u okviru popisa hrvatske katoličke štampe.«³⁹ U njemu je tako otisnut i poveći članak »Dubrovnik svojoj kraljici«. ⁴⁰ Od dubrovačkih novina najsuspregnutiji je bio *List dubrovačke biskupije*, koji je istodobno bio »Službeno glasilo i za biskupije kotorsku i hvarsku«, a u kojem je naglašeno da je »Kraljica naša Marija« tijekom boravka u Dubrovniku posjetila »sve glavnije crkve«. ⁴¹

Živio Karadjorgjev Dom’ – i prosula se silna kiša od cvijeća i po moru i po kopnu. <...> I, kad se je pojavio automobil Kraljičin, oduševljenje se Dubrovčana pretvorilo u pravu buru, koja se sve više pojačavaše probijajući more svjetlosti, cvijeća, radosti i urnebesnog *Živjela Kraljica’!* Narod je klicao, vriskao i plakao! To je bila veličanstvena himna jednog iskrenog srca, tople duše i bujnog dubrovačkog temperamenta Karadžorđevu Domu. <...> I Njihova Veličanstva udoše u svoj Dvor koji ih tako dugo željno očekivaše. A pred dvorom narodno veselje: pjesme, muzika, igranje narodnih kola, klicanje i pljeskanje. <...> I zaista, zaista vam kažem: nikad niko veći od Karadžorđeva Doma nije došao na Jadransko more, i niko ga nije u ovakovom triumpfu pohodio! I zaista, zaista vam kažem: *Dom Karadžorđev su vrata k narodu. Kralj Aleksandar i Kraljica Marija dobri pastiri koji dušu svoju polažu za stado svoje.*«

³⁹ Ivo Perić, »Pregled razvoja dubrovačke periodike između dva svjetska rata«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, svezak 19–20 (Dubrovnik, 1982), pp. 291–467, na p. 295.

⁴⁰ [s. n.], »Dubrovnik svojoj kraljici«, *Narodna svijest* 5 (Dubrovnik, 1923), br. 19 (24. aprila 1923), pp. 1–2, na p. 1a–b i na p. 2b: »Četvrtak 19. aprila 1923. godine znamenita je tačka u povjesnici grada Dubrovnika. Starodrevni Knežev Dvor oživio je novim životom. <...> Spravljala se da nakon toliko vijekova po prvi put zakloni pod arkadama svojim Kraljicu naroda svoga slovinskoga: Srba, Hrvata i Slovenaca. <...> Neopisivo oduševljenje uz zanosno klicanje provali kad se visoki gosti pokazaše na obali. <...> Cijelim putem od Gruža do grada narod je dočekivao i cvijećem obasipao svoju Kraljicu. Pratijaše je slavljenje zvona i pucanje zračnih hitaca. Na Pilama je dočeka mnoštvo naroda te ušavši u grad kroz vrata od Pila prolazaše Stradunom kroz spalir gragjanstva uz urnebesno klicanje, kišu cvijeća i sa prozora i sa strane, bengalsku rasvjetu, te mahanje djece sa zastavicama. Sve se to neda opisati. <...> Ovacije, pjevanje, udaranje muzike, još se je za dugo nastavljalo, dok se ne zametne i narodno kolo. <...> Mnogo se je oko suzom orosilo, kad je iz bliza moglo da gleda blago lice svoje Kraljice. Velika većina još nije imala u svom životu tolike sreće.«

⁴¹ [s. n.], »[Vijesti. Iz dubrovačke biskupije]«, *List dubrovačke biskupije (Službeno glasilo i za biskupije kotorsku i hvarsku)* 23 (Dubrovnik, 1923), br. 4–5 (15. maja 1923), p. 37a: »Njih.[ova] Veličanstva Kraljica naša Marija, Kraljica majka Rumunjska i princeza grčka Irena, za svog višednevnog boravka u Dubrovniku, posjetile su sve glavnije crkve u našem gradu i u mjestima, koja su pohodile. U stolnoj crkvi pričeka ih je i oslovio presvij.[etli] Prag.[ospodin] dijecezanski Biskup [Josip Grgur Marčelić, 1847–1928] sa prep.[oštovanim] Kaptolom i pokazao im naš Moćnik i ostale znamenitosti, što su pregledale s osobitim zanimanjem. I u drugim crkvama bile su pričekane od redovničkih starješina i upravitelja crkava, dotično od župnika.«

2.2. *Susret Krleže i Halera u Dubrovniku potkraj 1930-ih*

Osim 1923. godine, Krleža i Haler susreli su se u Dubrovniku još barem jednom. Taj podatak doznajemo iz polemičkog teksta »Zbornici *O Vatroslavu Jagiću* i *O Albertu Haleru* i u vezi s njima«, koji je napisao i 2009. godine objavio Nikola Ivanišin. On je priopćio da je »potkraj tridesetih i početkom četrdesetih godina 20. stoljeća« kao dubrovački gimnazijalac bio »zapaženi učenik Alberta Halera« pa dodao da je »pri mnogim susretima na Stradunu Halera pozdravljao skidajući nezaboravnu onodobnu gimnazijsku kapu«, a da mu je Haler »redovito odvrćao naklonom i skidanjem šešira.«⁴² Haler je tako, piše Ivanišin, otpozdravio i »potkraj 30-ih«, kada je »Stradunom šetao s Miroslavom Krležom.«⁴³ Pritom je vrlo izgledno da se taj susret Krleže i Halera nije zbio poslije 1938. godine. Naime, od studenog ili najkasnije od prosinca 1938. godine, kao i tijekom čitave 1939. godine, njihov je odnos bio obilježen prijeporima, pa i netrpeljivošću, na što ću se usredotočiti u sljedećem poglavlju, koje će se odnositi na ocjene koje su Krleža i Haler u nekoliko svojih članaka iznijeli jedan o drugome.

Inače, u razdoblju između dvaju dosad poznatih susreta Krleže i Halera u Dubrovniku, dakle između 1923. i, najvjerojatnije, 1938. godine, Haler i Krleža objavili su članke o pjesništvu Silvija Strahimira Kranjčevića (1865–1908): Haler 1929. godine,⁴⁴ a Krleža 1931. godine.⁴⁵ Premda u njima nisu spomenuli jedan drugoga, stavovi koje su krajem 1920-ih i početkom 1930-ih godina zauzeli o osobitostima Kranjčevićeva pjesništva bili su, i to usprkos tome što su se ti stavovi potpuno razlikovali, također jedna od dodirnih točaka između njih dvojice. Jer, Halerove prosudbe o obilježjima Kranjčevićeve lirike uvelike su potaknule Krležu na pisanje eseja o istovjetnoj problematici, što su dosad zapazila barem dvojica istraživača Krležina i Halerova opusa: već spomenuti povjesničar književnosti Nikola Ivanišin i također povjesničar književnosti Ivo Frangeš (1920–2003).

⁴² Nikola Ivanišin, »Zbornici *O Vatroslavu Jagiću* i *O Albertu Haleru* i u vezi s njima«, *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo* 65/3 (Zagreb, 2009), pp. 81–92, na pp. 84 i 85.

⁴³ Ivanišin, »Zbornici *O Vatroslavu Jagiću* i *O Albertu Haleru* i u vezi s njima«, p. 85.

⁴⁴ Albert Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića.«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 27, broj 4. (Beograd, 16. jun, 1929), pp. 265–274; Albert Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. (2.)«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 27, broj 5. (Beograd, 1. jul, 1929), pp. 356–361; Albert Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. (Kraj.)«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 27, broj 6. (Beograd, 16. jul, 1929), pp. 434–443.

⁴⁵ M.[irolav] Krleža, »O Kranjčevićovoj lirici«, *Hrvatska revija* 4/3 (Zagreb, 1931), pp. 137–158.

Halerova promišljanja o Kranjčevičevoj lirici Ivanišin je najpodrobnije prikazao 1960. godine u članku »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«. U njemu je najprije priopćio da je Haler bio »kod nas najdosljedniji pristaša estetske teorije Benedetta Crocea«, ali i da »nije bar na teorijsko-filozofijskom području rekao ništa suštinski novo, nego je ipak samo ponavljao ono, što je Croce već bio rekao«, usprkos čemu je, a »naoružan« u svoje vrijeme »novim i prilično 'ubojitim', teorijskim i praktičnim oružjem iz Croceova 'arsenala'«, odlučio zdušno »vršiti svoju kritičarsku misiju u našoj književnosti«, jer je bio »fanatično uvjeren u ispravnost svojih pogleda«. ⁴⁶ Potom je podsjetio da je Haler o Kranjčevičevu pjesništvu donio »negativni sud«, jer je smatrao da Kranjčević, kaže Ivanišin, »nije napisao ni jedne jedine potpuno uspjele pjesme.« ⁴⁷ Te Ivanišinove tvrdnje mogu se lako potvrditi navodima iz Halerova članka »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića«. ⁴⁸ Osim toga, Ivanišin je poručio da je Halerovo obezvređivanje Kranjčevičeva pjesništva izazvalo »trajno plodnosna reagiranja«, pa i reagiranja »s vrhunca ondašnje hrvatske književnosti, koju je predstavljao Miroslav Krleža«, koji se oglasio »glasovitim esejom o Kranjčevičevoj lirici.« ⁴⁹ Premda je priznao da mu pri pisanju o Halerovoj metodi

⁴⁶ Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, pp. 122, 123 i 124.

⁴⁷ Ibid., pp. 195 i 196.

⁴⁸ Da je Haler bio izrazito negativno nastrojen prema obilježjima Kranjčevičeva pjesništva, vidi i, primjerice, u: Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića.«, p. 268: »Potpuno je prirodno da se je i Kranjčeviću dogodilo ono što se događa svim pjesnicima koji boluju od iste organske mane: on i nehotice zlorabi muzikalni elemenat, prepuštajući se, bez discipline mašte, zvučnoj ritmici stiha. Takovih pjesama nalazimo kod Kranjčevića mnogo, <...>«, p. 272: »Nije čudo da nemoć organskog uobličavanja dovodi Kranjčevića, koji je uvijek težio za jednim originalnim pjesničkim izražavanjem, do jedne preciozne artističnosti, s jedne strane, i do jednog maglovitog simbolizma, s druge strane. <...> Kod Kranjčevića se osjećajni i fantazijski elementi međusobno nikako ne uslovljavaju, kako to biva u svakom zdravom pjesničkom procesu: osjećaj se kod njega izljuje u jednoj nedisciplinovanoj muzikalnosti, neobuzdanoj maštom, a ova, neprožeta osjećajem, raspršava se u jednu neuokvirenu i nesuvislu slikovitost, čas traženo dekorativnu, a čas simbolički zamućenu.«; Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. (2).«, p. 356: »Kranjčevića nosi u svojoj duši jedan bujan svijet misli i osjećaja, koji traži da se ispolji. Ali njegove stvaralačke moći preslabe su, te ne mogu da se uzdignu do jednog faktičkog pjesničkog izraza.«; Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. (Kraj).«, pp. 438–439: »Pokatkada mu [Kranjčeviću] pođe za rukom jedna prilično zaokružena sličica, sa srećno pogodonom intonacijom, <...> Vidjeli smo da je pjesnik prevalio dug put dok je mogao da dođe do jednog organskog pjesničkog izraza; no ovaj nije stalan ni u njegovu posljednjem periodu, tako da je u rijetko kojoj pjesmi pjesnikovo nadahnuće ostalo na jednakoj visini, nalazeći potpun i jedinstven izraz, koji bi djelovao kao cjelovit organizam.«

⁴⁹ Ivanišin, »Kriteriji Alberta Halera pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina«, pp. 34 i 46. Vidi i: Nikola Ivanišin, *Post scriptum* (Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2011), pp. 71–72: »Najistaknutiji hrvatski književni kritičar Dubrovčanin

i o njegovim pogledima na književnost »nije bilo lako postupiti nepristrano i objektivno«, jer je uz Halera, koji mu je predavao u dubrovačkoj gimnaziji, bio vezan »po sentimentalnoj liniji«, Ivanišin se odvažio ukazati i na razloge zbog kojih je Haler kritizirao pjesništvo Ivana Gundulića (1589–1638), posebice njegov ep *Osman*, kao i pjesništvo Petra Preradovića (1818–1872) te Silvija Strahimira Kranjčevića, »za koje je Haler dokazivao da nisu pjesnici.«⁵⁰ Prema Ivanišinovu mišljenju, za Halerov negativan stav o Gundulićevu, Preradovićevu i Kranjčevićevu pjesništvu nije bio »nevažan ni Halerov društveni položaj srednjoškolskog profesora u Dubrovniku, pokrajinskom gradu«, zbog čega je Haler, a bivajući »okružen 'prokletstvom' provincijalštine u tom gradu«, pisao o, zaključuje Ivanišin, »krupnim nacionalno-književnim pitanjima, možda i namjerno zaoštavao probleme, jer ga inače u većim središtima ne bi zapazili, a ni ozbiljno shvatili.«⁵¹ Autorima koji su, poput Ivanišina, tvrdili da je Haler negativne ocjene o Gundulićevu, Preradovićevu i Kranjčevićevu pjesništvu donosio i zato što je bio iskompleksiran življenjem u provinciji, žestoko se usprotivio Zlatko Posavac, koji je smatrao da su takve tvrdnje izricali oni koji su bili »suprotnih ideologijsko-političkih pozicija« od Halerovih.⁵²

Albert Haler glasovit je po tome što je uz pomoć onodobne vrhunske Croceove estetike potkraj dvadesetih godina 20. stoljeća negatorski negativno ocijenio pjesničko stvaralaštvo ondašnjih i današnjih hrvatskih pjesničkih veličina: Đ. Gundulića, P. Preradovića i S. S. Kranjčevića. <...> Suprotstavljanja [Halerovim negativnim ocjenama Kranjčevićeva i Preradovićeova pjesništva] su uslijedila s onih pravih, najpoželjnijih mjesta – s pozicija književnosti suprotstavio se M. Krleža svojim esejom 'O Kranjčevićevoj lirici', a sa stajališta znanosti o književnosti Antun Barac svojim tekstovima o Preradoviću i Kranjčeviću, te Ivo Frangeš brojnim pripomenama o Kranjčevićevoj lirici.«

⁵⁰ Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, p. 134. Dakle, osim analize koja je rezultirala donošenjem negativne ocjene o obilježjima Kranjčevićeva pjesništva, što je nastojao dokazati u, ponavljam, članku »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića« objavljenom 1929. godine, Haler je 1928. godine objavio članak o obilježjima pjesništva Petra Preradovića, a 1929. godine monografiju u kojoj je sagledao obilježja Gundulićeva *Osmana* »s estetskoga gledišta«. Obilježja Preradovićeova pjesništva i obilježja Gundulićeva *Osmana* Haler je također ocijenio negativno. Vidi: Albert Haler, »O poeziji Petra Preradovića.«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 24, broj 6. (Beograd, 16. jul, 1928), pp. 426–439; Albert Haler, »O poeziji Petra Preradovića. (Kraj.)«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 24, broj 7. (Beograd, 1. august, 1928), pp. 503–517; Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta* (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1929).

⁵¹ Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, pp. 137–138.

⁵² Zlatko Posavac, »Hrvatska estetika prve polovice 20. stoljeća«, u: Damir Barbarić, Franjo Zenko (urednici), *Hrvatska filozofija u XX. stoljeću*, zbornik radova sa znanstvenoga skupa što je održan u palači Matice hrvatske 2 – 4. ožujka 2006. (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), pp. 61–95, na p. 65.

Da je Halerov članak o obilježjima Kranjčevićeva pjesništva bio jedan od poticaja Krleži za pisanje eseja »O Kranjčevićevoj lirici«, istaknuo je i Frangeš u *Povijesti hrvatske književnosti* iz 1987. godine. U tom djelu stoji da se Haler »istakao kroćeanskim preocjenama tada najviše uvažavanih pjesnika hrvatskih, Gundulića, Preradovića i Kranjčevića«, a da su te »preocjene« njihova stvaralaštva »odigrale pozitivnu ulogu«, posebice u slučaju Kranjčevića, jer su ga, pojašnjava Frangeš, »zapravo podigle, izazvavši uz ostalo <...> i poznati Krležin esej«, kojim je »stvorena mogućnost za točniju ocjenu« Kranjčevićeva pjesništva.⁵³

Iz eseja »O Kranjčevićevoj lirici« jasno proizlazi da su Krležina razumijevanja, tumačenja i vrednovanja Kranjčevićeva pjesništva drugačija od Halerovih. U tom eseju, a iz kojega, kako tvrdi povjesničar književnosti, kritičar i esejist Zoran Kravar (1948–2013), »većina radova o Kranjčeviću nastalih u našem akademskom miljeu od 30-ih godina do danas eksplicitno ili prešutno prihvaća vrijednosne stavove i polazišta«,⁵⁴ Krleža je, među ostalim, konstatirao da Kranjčeviću nije doraslo »ni jedno ime naše lirske Moderne«. ⁵⁵ U posljednjoj rečenici eseja Krleža je odaslao poruku i onima koji »u posljednje vrijeme« preispituju stvaralaštvo, kako ih naziva, »naših pozitivnih lirskih vrednota«, pa tako, dakle, i Kranjčevićovo, zbog čega se može zaključiti da je tom rečenicom odaslao poruku koja se odnosi i na Halera:

»Glasovi koji se u posljednje vrijeme javljaju s namjerom da provedu reviziju naših pozitivnih lirskih vrednota suvišni su prvo jer naše pozitivne vrijednosti još uopće nisu ocijenjene, a drugo što je kod nas danas u lirskoj cijeni upravo ono što ne vrijedi ništa.«⁵⁶

Krleži se pritom može prigovoriti da je u ovoj rečenici zapisao nekoliko nesuvislih tvrdnji. Naime, kako je moguće znati koje pjesništvo pripada kategoriji »naših pozitivnih lirskih vrednota« i koje su »naše pozitivne [lirske] vrijednosti« ako odmah potom doznajemo da te tobožnje vrednote ili vrijednosti »još uopće nisu ocijenjene«? Posljedično tome, kako je moguće da neki autori (»glasovi«) nastoje »da provedu reviziju« nečega što još nije ocijenjeno, dakle da preispitaju nešto što dosad uopće nije bilo ispitano? Uz to, Krležine tvrdnje sadrže i dvije pleonastične sintagme (»pozitivne vrednote« i »pozitivne

⁵³ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987), p. 418.

⁵⁴ Zo.[ran] Kr.[avar], natuknica »O Kranjčevićevoj lirici«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, pp. 116b–117a, na p. 116b.

⁵⁵ Krleža, »O Kranjčevićevoj lirici«, p. 158.

⁵⁶ Ibid.

vrijednosti«), jer su *vrednota* i *vrijednost* pojmovi koji svojim značenjem podrazumijevaju pozitivnost. Naposljetku, na temelju čega je Krleža zaključio da je »kod nas danas u lirskoj cijeni upravo ono što ne vrijedi ništa«, jer u njegovoj rečenici nedostaju podaci o tome da su tada »u lirskoj cijeni« bile pjesme koje su »ocijenjene« kao bezvrijedne?

3. Krležine prosudbe o Haleru u trima tekstovima iz 1939. i 1940. godine

Tijekom 1939. i u veljači 1940. godine Krleža je prosudbe o Haleru iznio u trima tekstovima otisnutima u časopisu *Pečat*. To je najprije učinio u polemičko-programatskom članku »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, zatim u polemičkom spisu »Dijalektički antibarbarus« i u opsežnom članku »Rasulo pameti«, koji je također polemičke naravi.

3.1. Krležine prosudbe o Haleru u »Svrsi Pečata i o njojzi besjedi«

U veljači 1939. godine Krleža je u dvobroju časopisa *Pečat* otisnuo članak »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«. U njemu je analizirao stanje u književnosti, koje je oslikao ovom rečenicom: »Žalosno je stanje književnih fakata oko nas.«⁵⁷ Tu tvrdnju potkrijepio je brojnim primjerima, i to bilo iz perspektive analize književnosti koju su stvarali pripadnici, kako ih u *Krležijani* određuje Bogišić, »desne nacionalističke provenijencije«, bilo iz perspektive analize književnosti koju su stvarali pripadnici »lijevog tabora«.⁵⁸

U tom je članku Krleža jednom spomenuo i Halera, a u dva navrata, može se zaključiti, aludirao i na stavove iz Halerova članka »Je li Gundulić bio nihilista?«. Na početku članka Krleža je konstatirao da su novine *Hrvatska straža* protiv *Pečata* najavile, i to prije negoli je bio otisnut njegov prvi broj, »bitke i klepet kopalja i vijorenje stjegova oholih«.⁵⁹ Pritom je mislio na tekst otisnut 28. siječnja 1939. godine u *Hrvatskoj straži*, koji je napisao Ivo Lendić (1908–1982). Taj pjesnik i publicist procijenio je da u novom časopisu *Pečat* »imena članova uredništva ni malo ne ulijevaju povjerenja«, pa zamijetio da pokretanje tog časopisa istodobno znači »aktiviziranje najistaknutijega književnika marksističke ili filomarksističke orijentacije g. Miroslava Krleže«, što mu je bilo sasvim dovoljno za donošenje stava da se »tu radi o jednom

⁵⁷ M.[iroslav] K.[rleža], »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/1–2 (Zagreb, [februar] 1939), pp. 119–128, na p. 120.

⁵⁸ VI.[aho] Bo.[gišić], natuknica »'Svrha Pečata i o njojzi besjeda'«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, p. 412a–b, na p. 412a.

⁵⁹ K.[rleža], »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, p. 119.

marksističkom časopisu« te da će između *Hrvatske straže* i *Pečata* »polemike biti neizbježive.«⁶⁰ Nakon tvrdnje da je od *Hrvatske straže*, točnije od Lendića, najavljeno i »vijorenje stjegova oholih«, Krleža je naglasio da se izrazio »Gundulićevski, u stilu slavnog dubrovačkog kneza«, pa dodao da zbog Gundulića

»<...> padaju naša starofrajlinska kritičarska pera u nesvijest samo zato jer se je netko usudio da, na primjer, neke moje stihove usporedi s Gundulićevim štimungom u 'Suzama Sina Razmetnoga'«. ⁶¹

Tom je tvrdnjom očito aludirao na Halerov članak »Je li Gundulić bio nihilista?«, koji je objavljen 20. siječnja 1939. godine u *Hrvatskom dnevniku*. Halera su na pisanje toga članka potaknuli stavovi iz članka »Kroz život i djela Gundulića«, koji je 8. siječnja 1939. godine, također u *Hrvatskom dnevniku*, objavio Viktor Živić (1900–1947). Taj publicist je smatrao da Krležini stihovi »Past će sve maske / međ četiri crno lakirane daske, / gdje kraljevi i hulje / u crno bulje« iz pjesme »Smrt Karnevala«, itekako »sjećaju na Gundulićeve, koje već g. 1622. pjevaše snagom socijalnog reformatora definirajući te vječne istine s više religioznosti« u pjesmi *Suze sina razmetnoga*, što je Živić oprimjerio svim stihovima iz 32. osmeračke sestine i prvim dvama stihovima iz 33. osmeračke sestine onog dijela Gundulićeve pjesme koji je naslovljen »Plač drugi: spoznanje«. ⁶² Haler je na te Živićeve tvrdnje reagirao vrlo žestoko. Najprije je ustvrdio, a ne znajući pritom ime autora, jer članak tada trideset devetogodišnjeg Živića nije bio potpisan, da je citirane »retke, po svojoj prilici, napisao neki mladi čovjek«, koji nipošto »ne može zamisliti pjesništva bez 'socijalnog reformatorstva' u smislu nihilizma i marksizma.« ⁶³ Potom se usmjerio na usporedbu

⁶⁰ Vig [Ivo Lendić], »Novi marksistički časopis u Zagrebu«, *Hrvatska straža* 11 (Zagreb, 1939), br. 23 (28. siječnja 1939), p. 4.

⁶¹ K.[rleža], »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, p. 119.

⁶² [Viktor Živić], »Kroz život i djela Gundulića«, *Hrvatski dnevnik* 4 (Zagreb, 1939), br. 964 (8. siječnja 1939), p. 18, na p. 18b.

Usp. Miroslav Krleža, »Smrt Karnevala«, u: Miroslav Krleža, *Knjiga lirike* (Zagreb: Minerva, 1932), p. 64; Ivan Gundulić, *Suze sina razmetnoga* II, 187–194: »Smrt ne gleda ničije lice; / jednako se od nje tlače / siromaške kućarice / i kraljevske tej polače; / ona upored meće i valja / stara i mlada, roba i kralja. / Vedre krune, teška rala / jednom kosom ona slama; <...>«.

Vidi i pretisak prvoga izdanja: *Suze sina razmetnoga gospodina Giva Frana Gundulichia vlastelina dubrovačkoga* (U Mlezieh: Po Marku Ginami, 1622), 1–42 ff., na f. 22r–v, u: Dživo Gundulić, *Suze sina razmetnoga*, predgovor Isidora Sekulić, priredio Miroslav Pantić (Beograd: Slovo ljubve, 1979), [pp. 23–106, na pp. 65–66]: »Smart neghleda ni cije lize, / Iednakose od gnie tlace / Siromascke kuchiarize, / I kraglievske tei polace; / Onna ūpored mechie, i vaglia / Stara, i mlada, robba, i kraglia. / Vedre krune, tescka rala / Iednom kosom onna slama; <...>«.

⁶³ A.[lbert] H.[aler], »Je li Gundulić bio nihilista?«, *Hrvatski dnevnik* 4 (Zagreb, 1939), br. 976 (20. siječnja 1939), p. 7, na p. 7a.

Krležina i Gundulićeva pjesništva, pri čemu je stav o njihovom pjesništvu vrlo jasno razotkrio u sljedećoj rečenici:

»Kakove veze imaju stihovi Ivana Gundulića, koje je nadahnula vjera u posmrtni život, sa stihovima Miroslava Krleže, iz kojih izbija njegov okrutni i surovi satanizam?«⁶⁴

Osim onda kada je konstatirao da »naša starofrajlinska kritičarska pera«, znači Haler, padaju u nesvijest samo zbog toga što se netko, znači Živić, usudio njegove, znači Krležine, stihove usporediti s onima koje je Gundulić zapisao u *Suzama sina razmetnoga*, Krleža je na Halera, ponovno ga ne imenovavši, mislio i prilikom ukazivanja na negativne ocjene koje su donijete o već spomenutim stihovima iz pjesme »Smrt Karnevala«. U članku »Svrha Pečata i o njojzi besjeda« tako možemo pročitati i sljedeće:

»<...> kad se netko usudio da napiše: past će sve maske, med četiri crnolakirane daske – to je odvratn nihilizam i anarhija.«⁶⁵

Tim je navodom Krleža ponovo aludirao na Halerov članak »Je li Gundulić bio nihilista?«. U njemu je Haler zabilježio i to da se u Krležinu pjesništvu, štoviše u njegovu čitavom opusu »nalaze sve nihilističke negacije« te da je Krležina »ideologija boljševička«, a da je boljševizam »smjesa marksizma i nihilizma« koja ne može »ostvariti socijalnu pravdu«, i da je boljševizam materijalistička ideologija koja »poriče sve sastavne dijelove čovječnosti«, pri čemu, smatra Haler, »nama ne trebaju boljševičke metode, jer nikako ne odgovaraju duhu i kulturnom razvoju hrvatskoga naroda.«⁶⁶

Da su prijepori između Krleže i Halera ponajčešće ipak bili uzrokovani njihovim drugačijim ideološkim opredjeljenjima, a tek onda razmimoilaženjima o estetičkim pitanjima, potvrđuju i Krležina gledišta o Haleru u članku »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«. Prije toga Krleža je kritizirao Stevana Galogažu (1893–1944), Đuru Tiljka (1895–1965), Jovana Popovića (1905–1952) i Rikarda Simeona (1911–1977), četvoricu pripadnika ljevičarske ili, kako su je tada nazivali, socijalne književnosti, što je pak bio, kao što u *Krležijani* napominje književni povjesničar i teoretičar Aleksandar Flaker (1924–2010), »kriptonom za platformu 'revolucionarne i proletherske' književnosti.«⁶⁷ Njih četvoricu,

⁶⁴ H.[aler], »Je li Gundulić bio nihilista?«, p. 7a.

⁶⁵ K.[rleža], »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, p. 119.

⁶⁶ H.[aler], »Je li Gundulić bio nihilista?«, p. 7a–b.

⁶⁷ A.[leksandar] Fl.[aker], natuknica »Socijalna književnost«, u: *Krležijana 2*, M - Ž, pp. 334a–335b, na p. 334b. Detaljnije informacije o »pojavi« te o obilježjima socijalne književnosti, vidi i u: Ena Mirković, »Časopis *Naša stvarnost* 1936–1939«, *Arhiv: časopis Arhiva Jugoslavije* 14/1–2 (Beograd, 2013), pp. 133–146, na pp. 133–135.

ali i uredništvo *Naše stvarnosti*, beogradskog časopisa koji je bio jedno od najvažnijih glasila projekta socijalne književnosti, Krleža je kritizirao zbog pojašnjava Visković u *Krležijani*, »prenaglašavanja tendencije kao dogme u knjiž.[evnom] djelu«,⁶⁸ što je Krleža u članku »Svrha Pečata i o njojzi besjeda« zorno predočio ovako:

»<...> dijalektička estetika umire onoga trena, kada je proglasila estetsku dogmu Tendencije Idealom, jer mjesto emocije i srca uzdiže najodvratnije frazerstvo do visine kardinalskog uzora . . .«.⁶⁹

Osim toga, Krleža je smatrao da socijalna književnost nema uopće nikakve koristi od takvih, ironično će ustvrditi, »strogih književnih arbitara« kao što su Galogaža, Tiljak, Popović i Simeon: netaleantirani su; pišu »loše pjesmice« i loša »socijalnotendenciozna« djela.⁷⁰ Isto tako, bio je uvjeren da su njih četvorica, kao uostalom i uredništvo časopisa *Naša stvarnost*, »negativne pojave« u književnosti ljevičarske provenijencije, štoviše da joj neprestano nanose štetu, o čemu svjedoči rečenica u kojoj je spomenuo i Halera:

»Ove, izvan svake sumnje negativne pojave, ne bi bile važne same po sebi, kad ih razni Haleri, Marakovići i Ilije Jakovljevići ne bi ustrajno knjižili na štetu takozvane lijeve knjige!«⁷¹

Odmah potom Krleža dodaje rečenicu iz koje proizlazi da su na te »negativne pojave« u ljevičarskoj ili socijalnoj književnosti naročito ukazivali Haler i književni kritičar Ljubomir Maraković (1887–1959). Ali, proizlazi i to da su Haler i Maraković bili predstavnici 'desne knjige', zbog čega su i nastojali obezvrijediti književno stvaralaštvo onih iz ljevičarskog tabora:

»Lako je toj gospodi da halerče i marakuju po toj našoj književnoj papazjaniji, kada prešućujući čitave toware ideoloških brvana u svojim pogledima, čeprkaju za slamkama i smećem po našim štampanim stvarima, ne bi li dokazali, da je naša lijeva knjiga – kao pojava – laž i prevara i gnojna rana.«⁷²

U nastojanjima da obezvrijede književnost ljevičarskog usmjerenja, Haler i Maraković se, znači, nisu obazirali na ogromne nedostatke ili na »čitave toware ideoloških brvana«, koji su bili prisutni u književnosti njihova svjetonazora. Istodobno, Krleža je ponovno priznao da su u ljevičarskoj ili socijalnoj književnosti postojali brojni propusti. To potvrđuju sintagme »naša književna

⁶⁸ V.[isković], natuknica »Polemika«, p. 213a.

⁶⁹ K.[rleža], »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, p. 125.

⁷⁰ Ibid., pp. 121 i 124.

⁷¹ Ibid., p. 125.

⁷² Ibid.

papazjanija« i »smeće po našim štampanim stvarima«. Naposljetku, time što je u prvoj od dviju netom citiranih rečenica zapisao da je Haler »ustrajno« ukazivao na »negativne pojave« u stvaralaštvu ljevičara, Krleža je iskazao upućenost u sadržaj još dvaju Halerovih članaka estetičko-političke naravi. Naime, prije članka »Je li Gundulić bio nihilista?« Haler je objavio dva članka u kojima se također razračunavao sa sljedbenicima, kako ih u tim člancima naziva, socijalno-marksističkih i boljševičko-nihilističkih nazora te u kojima je kritizirao i obilježja Krležina stvaralaštva. Oba su objelodanjena potkraj 1938. godine. Prvi je napisao povodom smrti talijanskog književnika i fašista Gabrielea D'Annunzija (1863–1938), a drugi pod naslovom »Današnja književna shvaćanja« objavile su splitske novine *Hrvatski glasnik*, s priopćenjem da se članak sastoji od uvoda u predavanje »Shakespeareov Hamlet i današnjica«, koje je Haler održao u dubrovačkom Pododboru Matice hrvatske.

U članku »Gabriele D'Annunzio« Haler je, među ostalim, iznio i svoja neslaganja s, kako ih određuje, »ljevičarski raspoloženim mentalitetima«. ⁷³ Naime, a kao što uvida povjesničarka književnosti i komparatistica Nevenka Košutić-Brozović (1929–2013), »svaki je Halerov napis bio svojevrstan obračun i s vremenom i s društvenom i političkom situacijom i s književnim suvremenicima«, što potvrđuje i sadržaj članka o D'Annunziju, u kojem Haler, prema mišljenju Košutić-Brozović, »kao i obično, na kraju donosi svoj obračun s njima, tj. sa socijalistima, ljevičarima i osobito s Krležom.« ⁷⁴ U članku »Gabriele D'Annunzio« Haler je tako zapisao i to da su u D'Annunzijevim romanima prisutni i »lirski fragmenti«, pa izdvojio roman *L'innocente (Nevini)*, u kojem su, smatra, izuzetno važni »minuciozni opisi dražesnih životinja, osobito lastavica«, te u kojem je izvrsno »evocirana slavujeva pjesma«. ⁷⁵ Potom je izvijestio da ljevičarske mentalitete zbog njihova »polemičko-doktrinarnog stava« redovito obilježava »duhovna praznina«, jer se u njih književnost iskazuje u »groteskno iscerenom karikiranju«, pa konstatirao da je teško »zamisliti, na primjer, Krležu, kako opisuje lastavice i slavuljevu pjesmu.« ⁷⁶ Halerove pretpostavke o Krleži nisu prihvatljive. Iz njih proizlazi da Krleža, kao što ističe Ivanišin, »zbog toga što je ljevičar nije sposoban 'pisati o lastavicama'«, međutim proizlazi i to, a zato što u Krležinu opusu ipak postoje zapisi o lastavicama i slavujima, da Haler, ponovo prema Ivanišinu, »nedovoljno poznaje građu o kojoj piše«. ⁷⁷

⁷³ Albert Haler, »Gabriele D'Annunzio: prigodom njegove smrti«, u: B.[ranimir] Livadić i F.[ranjo] Jelašić (uredili), *Hrvatsko kolo: književno-naučni zbornik*, knjiga 19 (Zagreb: Matica hrvatska, 1938), pp. 204–222, na p. 221.

⁷⁴ Košutić-Brozović, »Albert Haler i strane književnosti«, pp. 271 i 273.

⁷⁵ Haler, »Gabriele D'Annunzio: prigodom njegove smrti«, p. 219.

⁷⁶ *Ibid.*, pp. 221 i 222.

⁷⁷ Ivanišin, »Kriteriji Alberta Halera pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina«, p. 39.

Ovom prilikom izdvajam tek dva djela u kojima je Krleža spomenuo lastavice: *Povratak Filipa Latinovicza* iz 1932. i *Banket u Blitvi* iz 1938. godine. Doduše, Krleža je pritom o lastavicama pisao onako kako se Haleru iz perspektive njegovih estetičkih, dakle kročeanških kriterija ne bi nimalo sviđalo. Iznimka bi, eventualno, bio prvi dio zapisa u *Povratku Filipa Latinovicza*, jer u drugom dijelu tog zapisa Krleža lastavicu ne razlikuje od morskoga psa,⁷⁸ no Haler bi se, pretpostavljam, itekako usprotivio pristupu koji je Krleža pišući o lastavicama izložio u *Banketu u Blitvi*:

»Ptice uopće imaju mnogo najrafiniranijih briga. Tu su mačke, jastrebovi, djeca, vjetrovi, kiše, uopće klimatske nepravilike. Kako mora da se osjeća lastavica nad otvorenim, ustalasanim, sivim, maglenim morem, kad leti u Egipat iz Blitve, a ima, recimo, upalu pluća? Umiru li lastavice uopće od upale pluća?«⁷⁹

Što se, pak, tiče Halerove poruke da je Krležu zbog njegove ljevičarske orijentacije teško zamisliti da tematizira »slavuljevu pjesmu«, tu poruku opovrgava stih iz simfonije »Suton«, koju je Krleža prvi put objavio 1917. godine: »Slavuj nam pjeva u polutmini i zove sutonju kišu.«⁸⁰ Da je bio upućen u sadržaj Krležina opusa, posebice njegova pjesništva, Haler bi znao i to da je Krleža slavuje spomenuo i u simfoniji koja je prvi put objavljena 1917. godine pod naslovom »Noć«, a u kasnijim izdanjima pod naslovom »Nokturno«, te u simfoniji »Ulica u jesenje jutro«, koja je prvi put objavljena 1919. godine. U simfoniji »Noć« zapisao je stihove »O, kako divno biljiše slavulj u Noći / na breskvinom cvijetu u vrtu«,⁸¹ dok je u simfoniji »Ulica u jesenje jutro« zapisao stih »O, ja silno ljubim Istok. Svilu. Slavuje i čaj!«⁸²

Drugi članak u kojem je Haler prije članka »Je li Gundulić bio nihilista?« također kritizirao obilježja socijalne književnosti i Krležina stvaralaštva

⁷⁸ Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza* (Zagreb: Minerva, 1932), p. 91: »Sjedi Filip u sutonu (u slamnatom naslonjaču pred verandom), gleda u predvečernjem zelenilu lastavice kako kruže oko krova strmim i smionim krivuljama, i misli o tome, kako je život zapravo krvoločan i okrutan kriminal. 'I ta najidiličnija i ljudima tako draga ptica, čije gnijezdo donosi ljudima legendarnu sreću, a djeca već po pučkoškolskim pisankama pišu o njoj zanosne pjesme, ta mala crnokrila ptica, što cvrkuće oko naših tavana i naših tornjeva, ne razlikuje se zapravo ni po čemu od morskoga psa. Njen, nama tako dragi i intimni cvrkut tu u predvečernjem zelenilu, znači zapravo stravičan signal u svijetu mušica te ima stvorova, koji strepe pred njenim strijelohitrim zamahom krila, kao mi pred tigrovim glasom kada se javlja iz prašume'.«

⁷⁹ Miroslav Krleža, *Banket u Blitvi. Roman u tri knjige*, knjiga prva (Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 1938), p. 77.

⁸⁰ Miroslav Krleža, »Suton«, u: Miroslav Krleža, *Tri simfonije* (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1917), pp. 35–79, na p. 63.

⁸¹ Miroslav Krleža, »Noć«, u: Krleža, *Tri simfonije*, pp. 81–119, na p. 84.

⁸² Miroslav Krleža, »Ulica u jesenje jutro (Simfonična pesma)«, *Plamen: polumesečnik za sve kulturne probleme* 1/8 (Zagreb, 1919), pp. 38–51, na p. 43.

objavljen je 31. prosinca 1938. godine pod naslovom »Današnja književna shvaćanja«. Sadržavao je, podsjećam, uvod u Halerovo predavanje »Shakespeareov Hamlet i današnjica«, koje je organizirao dubrovački Pododbor Matice hrvatske. Jedan od ključnih razloga zbog kojih je Haler održao predavanje o toj temi bio je taj što je javnost želio upozoriti na pogubne posljedice koje za društvo i njegov razvoj ima »ideologija pozitivizma ili, bolje materijalizma«, jer se radi o ideologiji koju određuju »rasističko shvaćanje stvarnosti« te nazori »socijalno-marksistički«. ⁸³ I nastavak teksta odvija se, smatra Nevenka Košutić-Brozović, »u tom tonu i pun je razračunavanja«. ⁸⁴ Jedno od njih bilo je i ono s Krležom. Prema Halerovu sudu, »Krležina lirika nema umjetničke vrijednosti«, ponajprije zato što je karakteriziraju »lajanje i urlikanje«, pa je Shakespeare u *Hamletu*, zaključuje Haler u uvodu predavanja, »i suvremeniji, i napredniji, i aktuelniji od g. Krleže«, jer u tom svojem djelu »nije ni lajao ni urlikao, nego je pjesnički stvarao«. ⁸⁵

3.2. Krležine prosudbe o Haleru u »Dijalektičkom antibarbarusu«

Krleža je prosudbe o Haleru iznio i u polemičkom spisu »Dijalektički antibarbarus«, koji je u časopisu *Pečat*, kako stoji na njegovoj naslovnici, otisnut u prosincu 1939. godine. Kada je u izdanju iz 1983. godine analizirao taj spis, književnik i krležolog Marijan Matković (1915–1985) odredio ga je kao »polemičan tekst«, koji je bio povod »žučnih rasprava, anatema, presuda bez priziva i mržnje«. ⁸⁶ Njegov sadržaj počiva na sukobu između, kao što pak smatra Frangeš, »iznimne nadarenosti i svakodnevnne, banalne prosječnosti u vlastitome (političkom) taboru«, što uostalom znači da »antagonisti pripadaju istom pokretu« i bore se za istovjetne ciljeve. ⁸⁷ Zbog navedenoga je jasno da je »Dijalektičkim antibarbarusom« samo nastavljen sukob koji se 1930-ih godina odvijao između pristaša, posebice književnika, ljevičarskog usmjerenja, a koji je danas uvriježeno nazivati 'sukobom na književnoj ljevici'.

⁸³ A.[Ibert] Haller, »Današnja književna shvaćanja«, uvod u predavanje: »Shakespeareov Hamlet i današnjica«, koje je nedavno održao dr. A. Haler u priredbi »Pododbora Matice Hrvatske« u Dubrovniku, *Hrvatski glasnik* 1 (Split, 1938), br. 8 (31. prosinca 1938), p. 4, na p. 4a i 4b.

⁸⁴ Košutić-Brozović, »Albert Haler i strane književnosti«, p. 280.

⁸⁵ Haller, »Današnja književna shvaćanja«, p. 4c i 4d.

⁸⁶ Marijan Matković, »Napomena«, u: Miroslav Krleža, *Dijalektički antibarbarus*, Sabrana djela Miroslava Krleže, priredio za štampu: Ivo Frangeš (Sarajevo: NIŠRO »Oslobođenje«; Zagreb: IKRO »Mladost«, 1983), pp. 261–264, na p. 262.

⁸⁷ I.[vo] Fš. [Frangeš], natuknica »'Dijalektički antibarbarus'«, u: *Krležijana* 1, A - Lj, pp. 146b–149b, na p. 147a.

U »Dijalektičkom antibarbarusu« Krleža je još oštrije negoli u članku »Svrha Pečata i o njojzi besjeda« kritizirao pripadnike ljevičarske književnosti, posebice Ognjena Pricu (1899–1941) i Radovana Zogovića (1907–1986). Pritom je poručio da ga »ne zanima« kako će »ta gospoda« reagirati na njegove stavove, a zatim priopćio sljedeće:

»Od danas branim dostojanstvo socijalne tendencije od diletanata i ne ću popustiti tako dugo dok ne sredim ove zbrke u pojmovima, u savjestima i u književnim prilikama u okviru dijalektičkog krila naše lijeve, lijepe i napredne knjige, koju njeni samozvani branioци tako ustrajno brane od ljepote, od jasnih načela i od naprednosti, u ime tih istih principa koje negiraju . . .«.⁸⁸

Stanjem u ljevičarskoj (socijalnoj) književnosti Krleža je bio nezadovoljan i zato što je mislio da ta književnost nije ostvarivala ciljeve zbog kojih je uspostavljena i zbog kojih je postojala na društveno-političkoj sceni. Jednim od ozbiljnijih propusta smatrao je nezainteresiranost nosilaca te književnosti za aktualne događaje u Evropi. U tom razdoblju prevladavalo je, piše Krleža, »gundanje i mumljanje topovskih ždrijela u pravilnome ritmu rike i gudnjave«, a da pritom »taj potres nije u čitavome nizu naših lijevih časopisa rodio ni jedne jedine misli, ni jedne jedine emocije, ni jednog jedinog retka, osim dosadnog niza pamfleta«.⁸⁹ Osim toga, nezadovoljan je bio i time što se dijalektička metoda, o kojoj je zapisao da je »najsavitljivija, najživotnija i najduhovitija metoda mišljenja«, pretvorila u »našoj lijevoj <...> književnoj kritici« u, kako ističe, »iracionalan fetiš, u atribut što se odvojio od stvarnosti, te bezglavo luta od jednog do drugog lijevog našeg časopisa«.⁹⁰

Koliko god bio usredotočen na analizu stanja u književnosti ljevičarske orijentacije, Krleža je u spisu zabilježio i odredbe koje su o njemu tijekom posljednjih dvadeset pet godina iznosili pripadnici »književne desnice«, a od kojih u ovom dijelu teksta izdvajam tek one da je tuđinski plaćenik, bandit, varalica, nevjernik i trockist.⁹¹ Protagoniste 'desne književnosti', točnije Ljubomira Marakovića, Ivu Lendića, Kerubina Šegvića (1867–1945) i Janka Šimraka (1883–1946), spomenuo je i u dijelu spisa u kojem je ironizirao te ismijavao

⁸⁸ Miroslav Krleža, »Dijalektički antibarbarus«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/8–9 (Zagreb, decembar 1939), pp. 73–232, na p. 134.

⁸⁹ Krleža, »Dijalektički antibarbarus«, p. 73.

⁹⁰ Ibid., pp. 145–146.

⁹¹ Ibid., p. 219: »<...> protiv nas [Krleže] moli [književna desnica] svoje litanije već priлично dugo, ravnih dvadeset i pet godina: da smo tuđinski plaćenici, banditi i lopovi, da širimo pogubne, bolesne i našem narodu strane misli, da djelujemo rastvorno, da nismo rodoljubi ni vjernici, da nemamo nikakvog svog pozitivnog uvjerenja, da smo varalice i pesimisti, a u posljednje vrijeme i trockisti.«

Ognjena Pricu, koji je 1939. godine u članku »Recepti, propisi i dogme (Povodom pisanja 'Pečata')« nastojao da, tumači Krleža, časopis *Pečat*, njegove suradnike i njega kao urednika, prikaže sklonima kontrarevolucionarnom idealizmu, metafizici, aristokratima i trockistima.⁹² Časopis *Pečat* se, sarkastičan je Krleža u odgovoru Prici, nakon »beskrajno ustrajnog skretanja u desno«, uistinu sklonio »pod sigurno, metafizičko kaptolsko okrilje«, što će naposljetku dovesti do toga da će, nastavlja Krleža u sarkastičnom tonu spominjući pritom i Halera, *Pečat*, njegove suradnike i njega kao urednika

»<...> naš dragi Ljubomir Maraković ovjenčati lovorikom, a Albert Haller pročitati nam svoju studiju o depoetizaciji umjetnosti, koju po tom boguugodnom književnom idealisti sistematski sprovodimo kao pravi sotone u ljudskoj spodobi.«⁹³

Krleža je, dakle, i u »Dijalektičkom antibarbarusu« o Haleru pisao kao pripadniku desničarske književnosti, rekavši da je riječ o »boguugodnom književnom idealisti«. Međutim, onda kada je spomenuo njegovu »studiju o depoetizaciji umjetnosti«, aludirao je na članak »Depoetizacija suvremenog života«, koji je Haler objavio 4. lipnja 1939. godine, znači tri mjeseca nakon Krležina članka »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«. U tom je članku Haler Krleži zamjerio, kao što zapaža Posavac u *Krležijani*, »vulgarni materijalizam i 'vulgarnost izraza'«. ⁹⁴ No, zamjerao mu je i, ponovo prema Posavčevim spoznajama, »vitalističko biologističke komponente materijalizacije duhovnoga«, koje su i bile uzrok, zaključuje Posavac, »depoetizaciji svega života i umjetnosti«, kao i »animalizaciji modernog svijeta«. ⁹⁵

Prijepori između Krleže i Halera nisu ni u ovom slučaju počivali samo na neslaganjima koja su se ticala njihovih estetičkih, nego i na onima koja su se ticala ideoloških opredjeljenja. Krleža je, ponavljam, u »Dijalektičkom antibarbarusu« o Haleru pisao kao o »boguugodnom književnom idealisti«, dok je Haler u »Depoetizaciji suvremenog života« o Krleži pisao kao o piscu koji

⁹² Krleža, »Dijalektički antibarbarus«, pp. 100 i 101.

Usp. Ognjen Prica, »Recepti, propisi i dogme (Povodom pisanja 'Pečata')«, *Izraz: časopis za sva kulturna pitanja* 1/9 (Zagreb, 1939), pp. 451–465.

⁹³ Krleža, »Dijalektički antibarbarus«, p. 101.

⁹⁴ Pć. [Posavac], natuknica »Haler, Albert«, p. 322b.

Usp. A.[lbert] Haler, »Depoetizacija suvremenog života«, *Hrvatski dnevnik* 4 (Zagreb, 1939), br. 1109 (4. lipnja 1939), p. 13, na p. 13b: »Usprkos prozaičnosti i vulgarnosti izraza, ova vrsta 'lirike' [Krležina lirika] stvorila je kod nas čitavu školu, bar što se tiče načina izražavanja; ta je 'lirika' napredna – misle njeni imitatori –, jer se emancipirala od 'parnasovske' rime i ritma i od građanskog akademizma.«; p. 13d: »<...> suvremeni materijalisti htjeli bi da zaturu svaki i najmanji trag duhovnoga, kao nedostojna 'naprednog' i 'suvremenog' čovjeka, jer bi inače postali natražni 'rodoljubi' i 'vjernici'.«

⁹⁵ Pć. [Posavac], natuknica »Haler, Albert«, p. 322b.

je zatrovan »simplicističkim materijalističkim shvaćanjima stvarnosti«.⁹⁶ Isto tako, Haler je smatrao da Krležu treba razumijevati kao »jednog doktrinarca«, čije stvaralaštvo počiva na »histeričnim ispadima« te na »nekulturnim i nečovječnim« nazorima, pa zaključio da su »logika i sva dokazivanja« potpuno nemoćni u srazu s bijesom njegova »fanatičkog doktrinarstva«.⁹⁷

3.3. Krležine prosudbe o Haleru u »Rasulu pameti«

Posljednji od članaka koji su objavljeni u *Pečatu*, a u kojima je Krleža iznio svoja zapažanja o Haleru, otisnut je u veljači 1940. godine pod naslovom »Rasulo pameti«.⁹⁸ To je ujedno bio posljednji tekst koji je Krleža objavio prije 1945. godine, kada je nakon pet godina šutnje objavio esej »Književnost danas«.⁹⁹ Članak »Rasulo pameti« bio je polemičke naravi, kao uostalom i prethodna dva teksta koja sadrže zapise o Haleru. U njemu se Krleža očitovao o djelu *Symposion*, koje je 1939. godine objavio publicist i prevodilac Stjepan Markuš (1899–1973). To djelo Markuš je napisao zato što je smatrao da ga je Krleža napao u drugoj knjizi *Banketa u Blitvi*. Krleža je, naime, u tom djelu citirao hrvatski prijevod jednog odlomka iz Goetheova *Fausta*, nakon čega je izvijestio da se poslužio Markuševim prijevodom.¹⁰⁰ No, na taj odlomak iz *Fausta* nadovezivali su se, što je i bio razlog zbog kojega je Markuš mislio da je napadnut, ironični komentari i stavovi pukovnika Kristijana Barutanskoga, glavnog negativca u djelu, o blitvinskim intelektualcima: »previde Fausta i spremaju komplete« ili pak »pišu studije o Faustu i krađu dispozicione fondove«.¹⁰¹ U svojem *Symposionu* Markuš je, među ostalim, zamijetio da je od Krleže »vehementno napadnut« zato što se bavio Faustom, a da Krleža

⁹⁶ Haler, »Depoetizacija suvremenog života«, p. 13b.

⁹⁷ Ibid., p. 13b i 13d.

⁹⁸ M.[irolav] Krleža, »Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz *Symposion* gospodina profesora S. Markuša«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/10–12 (Zagreb, 1939 [februar, 1940]), pp. 301–352.

⁹⁹ M.[irolav] Krleža, »Književnost danas«, *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 1/1–2 (Zagreb, 1945), pp. 139–160.

¹⁰⁰ Miroslav Krleža, »Napomena«, u: Miroslav Krleža, *Banket u Blitvi. Roman u tri knjige*, knjiga druga (Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 1939), p. 238.

¹⁰¹ Krleža, *Banket u Blitvi. Roman u tri knjige*, knjiga druga (1939), pp. 67–68: »Uzeo je [Barutanski] u ruke književni mjesečnik 'Blitvijas Lampadefor'. Na uvodnome mjestu bio je štampan odlomak iz prve scene Goetheovog Fausta. <...> – Preglupo! Sjede piskarala nazovi-intelektualna po kavanama, prevode Fausta i spremaju komplete! Svu tu intelektualnu bagru trebalo bi rastjerati mitraljezima!«; p. 69: »Donijeli su [Blitvinci koji su studirali u Parizu] simbolizam u Blitvu sa tristagodišnjim zakašnjenjem, i pravdaju se o sonetima, prevode Fausta, pišu studije o Faustu i krađu dispozicione fondove . . . Pišući o blitvinskoj politici prepisuju 'Le Temps'. Magareština neinteligentna!«

»pred našom javnošću sa naročitim uživanjem igra ulogu nekog Mefista«, da je »literarni kavgađžija« koji je »oboružan dijalektičkim mitraljezom«, da je »naš savremeni Kraljević Marko«, da se »stavlja u neku nadpoziciju« te da »baš junački vrijeđa i napada sve i svakoga«, pri čemu je zaključio da se nakon nekoliko pročitanih Krležinih djela »zaprepastio nad plitkošću, diletantizmom i rječitom šupljinom toga razvikanoga literata.«¹⁰² Kao što doznajemo iz natuknice koju je o Markušu u *Krležijani* napisao Kravar, »glavnina kritičara Markušev pamflet nije smatrala ozbiljnom polemičkom literaturom«, ponajprije zato što se Markuš »bez pravog razloga osjetio osobno povrijeđen i izazvan Krležinim *Banketom*«, a onda i zato što mu djelo »pati od osjetnih nedostataka«: loše kompozicije, nezadovoljavajuće jezično-stilske opreme, skokovitosti i nepredvidivosti u izvođenju zaključaka.¹⁰³ Na nedostatke Markuševa *Symposiona* upozorila je i germanistica Mirjana Stančić, koja je, također u *Krležijani*, ali u natuknici posvećenoj Krležinu članku »Rasulo pameti«, konstataciji da je *Symposion* stilski neujednačen, nelogično komponiran i »opterećen dosadnim ponavljanjima i iritantnim jezičnim nezgrapnostima«.¹⁰⁴

U članku »Rasulo pameti« Krleža nije, ponovno se oslanjam na konstatacije Mirjane Stančić, »ostao dužan« svojem kritičaru Markušu: nije štedio »sredstva pri njegovoj jezičnoj, faktičkoj i moralno-intelektualnoj diskvalifikaciji.«¹⁰⁵ Jedan od Krležinih zapisa kojim se može potkrijepiti ta tvrdnja zacijelo je i sljedeći:

»<...> pojavilo se, eto, jedno novo lice, i pokazujući nam na pune osamdesetičetiri stranice prvoga dijela svoga 'Symposiona' na trihiljadetristotridesetiri mjesta prorupljen i šupljikavi cilindar svoje akademske pseudonaobrazbe i sasvim slabog građanskog (što je mnogo žalosnije) i književnog odgoja, taj nas je gospodin S. Markuš doista zaslijepio sjajem svoje faustovske učenosti tako da u prvi momenat nismo od te učene grmljavine razumjeli ni slova!«¹⁰⁶

Osim s Markušem, Krleža se pri završetku članka obračunao i s Halerom. Razlozi obračuna s njim ponovno su uglavnom bili ideološke, a ne, kako bi-

¹⁰² S.[tjepan] Markuš, *Symposion uz kulturni - socijalni - politički savremeni cant i kynizam. Sa naročitim osvrtom na cant i cinizam intelektualca: 'autora' 'Banketa u Blitvi'* (Zagreb: [s. n.], 1939), pp. 13, 14, 21 i 22.

¹⁰³ Zo.[ran] Kr.[avar], natuknica »Markuš, Stjepan«, u: *Krležijana 2*, M - Ž, pp. 18a-19a, na p. 18b.

¹⁰⁴ Ma. [Mirjana] Sta.[nčić], natuknica »'Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša'«, u: *Krležijana 2*, M - Ž, p. 261a-b, na p. 261a.

¹⁰⁵ Sta.[nčić], natuknica »'Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša'«, p. 261a.

¹⁰⁶ Krleža, »Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša«, p. 308.

smo očekivali, estetičke naravi. U prvom od tih slučajeva zapisao je sljedeću rečenicu:

»Slučaj gospodina profesora Markuša, 'prevodioca' Fausta, poučan je dokumenat vremena o čudnoj, nezgrapnoj zaostalosti naših prilika, gdje se pod krinkom 'naprednih', 'zapadnoevropskih', 'lijevih', 'slobodarskih' parola pljuje po onim rijetkim i osamljenim pojedincima, koji u sveopćem našem rasulu pojmova stoje na braniku tih zapadnoevropskih i slobodarskih načela već godinama . . . (Halerov pamflet o depoetizaciji umjetnosti kao primjer).«¹⁰⁷

Krleža je, znači, Markušev *Symposion* razumijevao kao paradigmu napada na sebe. Da ga se »pljuje« usprkos tome što »već godinama« stoji na braniku »zapadnoevropskih i slobodarskih načela«, oprimjerio je i upućivanjem na »Halerov pamflet o depoetizaciji umjetnosti«, dakle upućivanjem na članak koji je Haler naslovio »Depoetizacija suvremenog života«. U njemu je Haler kritizirao i, primjerice, Krležine tvrdnje izložene u članku »Gdje smo i kako smo«, koji je tijekom svibnja 1939. godine objavljen u *Pečatu*. Ne može se i ne smije, poručuje Haler, naprednim i suvremenim okarakterizirati onoga tko podrazumijeva da borba za »istinu, pravdu, mir među narodima i socijalnu jednakost« treba počivati na, citira Haler zapis iz spomenutoga Krležina članka, »'ideji napredne, savremene političke i kulturne svijesti dostojne čovjeka, a ne rodoljuba ili vjernika'«. ¹⁰⁸

No, u članku »Rasulo pameti« Krleža je imenima Halera te Markuša označio sve one koji su ga napadali tijekom posljednjih barem dvaju desetljeća. Njih dvojica, ističe Mirjana Stančić, »dijalektika su napada na njega«. ¹⁰⁹ To nedvojbeno potvrđuje sljedeća Krležina rečenica:

»Svi ti Haleri i Markuši pucaju po meni (već eto treći decenij) iz najtežih topova,

¹⁰⁷ Ibid., pp. 344–345.

¹⁰⁸ Haler, »Depoetizacija suvremenog života«, p. 13b.

Usp. M.[iroslav] K.[rleža], »Gdje smo i kako smo«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/4 (Zagreb, maj 1939), pp. 260–262, na pp. 260–261: »'Hrvatska Straža', 'Mlada kultura', 'Hrvatski Dnevnik', 'Ošišani Jež' i 'Antikomunistički Bulletin' izdali su posebna izdanja u kojima pozdravljaju satansku pojavu 'Pečata' (jer se bori za istinu i pravdu i mir među narodima i socijalnu jednakost), te je zaslužio da bude proslavljen kao što je to već kod nas običaj: s ritualnim izljevom noćnih lonaca, s pljuvanjem, s trockizmom, s intelektualnim apšenjem i svečanim proglašenjem moralne smrtno osude upravo onih saradnika kojima je već godinama jedina misao da posluže ideji napredne, savremene političke i kulturne svijesti dostojne čovjeka, a ne rodoljuba ili vjernika.«

¹⁰⁹ Sta.[nčić], natuknica »'Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša'«, p. 261b.

i svaki čas se sruči na moje tužne pozicije po koji Dante, po koji Sokrat ili po koji Goethe!«¹¹⁰

Ipak, zbog toga što je precizirao da se u tim napadima »sruči« na njega i »po koji Dante«, jasno je da je jednim od predvodnika onih koji su ga napadali smatrao upravo Halera. On je, naime, redovito spominjao Dantea kada je u svojim člancima kritizirao Krležino stvaralaštvo, posebice njegovo pjesništvo.¹¹¹ Krleža pak nije uviđao razloge kojima su se brojni kritičari (napadači) vodili kada su njegovoj književnosti odlučili suprotstaviti književnost Homera, Dantea i Goethea, istodobno bivajući uvjereni da je književnost te trojice pisaca »na njihovoj strani«, a što je u članku iskazao postavljanjem ovakva pitanja:

»Po čemu su, molim, ta mnogobrojna gospoda tako sigurna, da su Goethe, Dante ili Homer na njihovoj strani?«¹¹²

Posljednju rečenicu koja se u članku »Rasulo pameti« odnosila na Halera, Krleža je također namijenio svojim kritičarima. Na te, kako ih naziva, »škribente« mislio je i onda kada je koristio izvedenice iz Halerova i Markuševa imena:

»Jer, tako mi Petrarke, ako budem te škribente jednoga dana razgoetheizirao, što će ostati od tog našeg germanističkog, pokrštenog (croceiziranog) halerovskog i markuševačkog zelja? Ni Croce-a ni marke ni halera!«¹¹³

4. Krležine prosudbe o Haleru u dnevniku iz 1942. godine

Krleža je Halera spomenuo i u dnevničkim zapisima od 5. kolovoza 1942. godine. Na to su ga ponukala promišljanja o društvenom, a vjerojatno i o materijalnom statusu u kojem se tijekom 1941. i 1942. godine nalazio Savić

¹¹⁰ Krleža, »Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša«, p. 350.

¹¹¹ Vidi, primjerice, u: Albert Haler, »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija* 12/4 (Zagreb, 1939), pp. 169–175, na p. 170: »Krležina lirika, dakle, nije umjetnost; ona je proglas, manifest i sl. <...> Zar su manifest i proglas lirika, književnost, to jest poezija? Zar su Dante i Shakespeare pjesnici, jer su pisali proglose i manifeste? Ili bolje, možda oni nisu pjesnici, jer nisu pisali proglose i manifeste?«; Haler, »Depoetizacija suvremenog života«, p. 13a: »Ili je poezija ono što su Homer, Dante i Shakespeare stvorili, <...> ili to nije poezija, nego su, na primjer, poezija ovi stihovi Krležini [stihovi pjesme koju je Krleža naslovio »Pjesma Njemu, koga nema«], u kojima pisac urliče, pjeni, proklinje i prijeti (kako je jasno, urlikanje, pjenjenje, proklinjanje i prijetnje nijesu pjevanje): <...>«.

¹¹² Krleža, »Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposion gospodina profesora S. Markuša«, p. 350.

¹¹³ *Ibid.*

Marković Štedimlja (1906–1971). Ali, ponukala su ga i prisjećanja na tekst »Antikrležijanci«, koji je taj crnogorski publicist objavio 1933. godine. Promišljajući o Štedimljinu statusu, Krleža je konstatirao da je Štedimlji dobro i da za njega ne treba brinuti, jer je u aktualnim političkim prilikama ostvario svoje interese.¹¹⁴ Naime, nakon što je 1930-ih godina djelovao u Zagrebu kao ljevičar, Štedimlja se, kako tvrdi Vlaho Bogišić u *Krležijani*, »slijedom svoga zagovaranja crnogorske autohtonosti održao i u javnom životu NDH.«¹¹⁵ No, Krleža se u dnevniku prisjetio i teksta »Antikrležijanci«, koji je Štedimlja tijekom listopada i studenoga 1933. godine objavljivao u kragujevačkom tjedniku *Javno mnenje*, te koji je iste godine objavio i u Zagrebu kao samostalno djelo. Štedimlja je u njemu iznio mišljenje o onodobnom stanju u socijalnoj ili ljevičarskoj književnosti. Stajalište da socijalnu književnost karakterizira tendencioznost i da su njezini predstavnici mahom netalentirani¹¹⁶ nastojao je osnažiti analiziranjem dvaju članaka: jedan od njih bio je »Quo vadis, Krleža?«, koji je pod pseudonimom A. B. C. napisao publicist Bogomir Herman (1896–1963), dok je drugi bio »Krleža i socijalna literatura«, koji je napisao književnik i prevodilac Nika Milićević (1897–1980). Autori tih dvaju članaka okomili su se na Krležin »Predgovor *Podravske motivima* Krste Hegeđušića«, ocijenivši taj tekst kao, primjerice, »udarac koji je Krleža zadao socijalnoj literaturi i materijalističkoj kritici«, ali i kao još jedan od dokaza Krležina »sve očiglednijeg skretanja u desno« (Herman), pa čak i kao tekst koji je izazvao »zaprepaštenje i negodovanje u redovima pobornika i prijatelja socijalne literature«, jer je Krleža u njemu bio »protiv klasne tendencije u literaturi« (Milićević).¹¹⁷ U tom sukobu na književnoj ljevici Štedimlja je bezrezervno branio Krležu. U tekstu »Antikrležijanci« naglasio je da je Krleža svojim djelima »dao primjerke najbolje literature, pisane našim jezikom poslije rata«, zatim da je »obasjao

¹¹⁴ Miroslav Krleža, dnevnički zapisi: »5. VIII 1942«, pp. 943–947, u: Miroslav Krleža, »Fragmenti dnevnika iz godine 1942 [nedatirani fragmenti, juli, august]«, pp. 881–959, *Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 11/12 (Zagreb, 1972), na p. 944: »dem [Štedimlja] geht's gut, keine Sorgen, bitte, für den Mann, der hat sich die Sache geregelt!«

¹¹⁵ Vl.[aho] Bo.[gišić], natuknica »Štedimlja Marković, Savić«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, pp. 425b–426a, na p. 426b.

¹¹⁶ S.[avić] M.[arković] Štedimlja, »Antikrležijanci«, *Javno mnenje: nezavisan nedeljni informativan list* 1 (Kragujevac, 1933), br. 37 (8. oktobra 1933), p. 2a–c. Isto vidi i u: S.[avić] M.[arković] Štedimlja, *Antikrležijanci ili kako se kod nas pišu »marksističke« kritike?* (Zagreb: Izdanje časopisa »Krug«, 1933), pp. 5–12.

¹¹⁷ A. B. C. [Bogomir Herman], »Quo vadis, Krleža?«, *Kultura: naučno-umjetnički mjesečni časopis* 1/4 (Zagreb, 1933), pp. 305–319, na p. 305; Nika Milićević, »Krleža i socijalna literatura«, *Snaga: socijalistički časopis* 6/9 (Sarajevo, 1933), pp. 32–36, na pp. 33 i 35.

najaktuelnije naše socijalne probleme posleratnog života«, i da je »stvorio tip moderne književnosti i umjetničke kritike kod nas«, usprkos čemu su ga napadali i »naši ‘marksisti’«, koji su o njemu redovito pisali »nezналаčki, zlobno i nemoralno«, čime su, zapravo, postigli suprotan efekt od željenog: njihovi članci svjedoče tek o bezvrijednosti i beznačajnosti socijalne književnosti.¹¹⁸ Nakon osvrta na aktualni Štedimljin status i nakon spominjanja njegova teksta, Krleža je u dnevniku zapisao rečenice u kojima je rekapitulirao razdoblje u kojem su objavljeni i »Antikrležijanci« (1933), a tijekom kojega je bio češće napadan negoli branjen. U prvom od njih imenovao je i Halera:

»Bilo je to vrijeme ‘Hrvatskog dnevnika’ i čitave one pamfletske rabote, od dombajevštine pa do Ilije, do Halera et comp.«¹¹⁹

U toj rečenici Krleža se prisjetio nekolicine svojih kritičara ili napadača. Pritom je obuhvatio razdoblje od svibnja 1930. do barem lipnja 1939. godine. U svibnju 1930. godine otisnut je, naime, članak »Zagrebačke književne prilike u 1930 g.«, koji je pod pseudonimom Josip Dombaj napisao Novak Simić (1906–1980), dok je, podsjećam, u lipnju 1939. godine otisnut članak »Depotizacija suvremenog života«, koji je napisao Albert Haler, kojega je Krleža izdvojio kao jednoga od posljednjih sudionika »pamfletske rabote« protiv sebe.

Novak Simić je bio lijevo orijentiran književnik koji je tvrdio, primjerice, da je Krleža u posljednje vrijeme »napisao dosta slabih stvari«, zatim da je uoči premijere svoje drame *Leda* bezobzirno i neprimjerno napao »novinske teatarske recenzente«, što je, čini se Simiću, učinio »iz ličnih motiva«, jer su novinari pisali o »slabim glumačkim kvalitetama njegove vlastite žene« te, naposljetku, da je *Leda* oličenje Krležine »strahovite dekadence.«¹²⁰ Kada je koristio pojam *dombajevština*, Krleža je mislio na Dombaja, točnije na Simića i na njegov članak iz 1930. godine, ali i na ostale ljevičarske književnike koji su ga u svojim tekstovima kritizirali tijekom 1930-ih godina.

Osim Dombaja (Simića), osim drugih pisaca ljevičarskog opredjeljenja koji su o Krleži pisali poput Dombaja (»dombajevština«) i osim Halera, kao svojeg kritičara Krleža je prepoznao i novinara te odvjetnika Iliju Jakovljevića

¹¹⁸ S.[avić] M.[arković] Štedimlja, »Antikrležijanci«, *Javno mnjenje: nezavisan nedeljni informativan list* 1 (Kragujevac, 1933), br. 38 (15. oktobra 1933), p. 2c–e, na p. 2c; S.[avić] M.[arković] Štedimlja, »Antikrležijanci«, *Javno mnjenje: nezavisan nedeljni informativan list* 1 (Kragujevac, 1933), br. 44 (24. novembar 1933), p. 2a–c, na p. 2c. Isto vidi i u: M.[arković] Štedimlja, *Antikrležijanci ili kako se kod nas pišu »marksističke« kritike?*, pp. 12–13 i p. 54.

¹¹⁹ Krleža, dnevnički zapisi: »5. VIII 1942«, p. 944.

¹²⁰ Josip Dombaj [Novak Simić], »Zagrebačke književne prilike u 1930 g.«, *Nova književna revija ‘Mlada Bosna’* 3[4–5] (Sarajevo, April–Maj, 1930), pp. 88–93, na pp. 90, 91 i 92.

(1898–1948), koji je bio, kako priopćava povjesničar i teoretičar književnosti Vladimir Lončarević, »osebujna osoba u krilu hrvatske književnosti, ali i Hrvatskoga katoličkog pokreta«. ¹²¹ Krleža je Jakovljevića spomenuo zato što je bio urednik *Hrvatskog dnevnika*. Pod okriljem tog lista objavljeno je, posebice tijekom 1939. godine, nekoliko članaka u kojima je Krležino stvaralaštvo bilo žestoko kritizirano. Dvama od njih autor je bio Haler, koji je, kao što sam već rekao, u siječnju 1939. godine objavio članak »Je li Gundulić bio nihilista?«, a u lipnju članak »Depoetizacija suvremenog života«. O svim autorima iz citirane rečenice, o njihovim tekstovima i o publikacijama u kojima su ti tekstovi otisnuti, Krleža je u dnevničkim zapisima od 5. kolovoza 1942. godine zaključio sljedeće: »Ričet koji se još uvijek kotrlja u takozvanom književnom loncu.« ¹²²

Istoga dana Krleža je u dnevniku napisao i rečenicu u kojoj je razotkrio svoje dojmove o stavovima koji su tijekom 1930-ih godina prevladavali među njegovim kritičarima kada su se izjašnjavali o njemu. U toj rečenici istodobno je ukazao i na čestu netrpeljivost te na neslogu između Hrvata:

»Budimo ljudi, priznajmo, bilo je vrijeme kad nas je trajno pratio poklič – pollice verso, ubij ga, neka crkne pseto, bože moj, em smo Horvati!« ¹²³

5. Krležine prosudbe o Haleru u marginalijama oko 1960. godine o hrvatskoj književnoj kritici

Nakon što je 1950. godine utemeljio Leksikografski zavod Federativne Narodne Republike Jugoslavije i postao njegovim direktorom, Krleža je prionuo na pokretanje temeljnog projekta Zavoda: *Enciklopedije Jugoslavije*. Realizacija tog projekta trajala je od 1955. godine, kada je otisnut prvi svezak, do 1971. godine, kada je otisnut posljednji, osmi svezak prvoga izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*. Drugo izdanje objavljivano je od 1980. do 1990. godine, kada je obustavljeno nakon šest otisnutih svezaka. Kao glavni urednik i glavni redaktor prvog izdanja te edicije Krleža je, ističe Visković u *Krležijani*, »redaktorski

¹²¹ Vlado [Vladimir] Lončarević, »Ilija Jakovljević – hrvatska žrtva totalitarizma XX. stoljeća. Uz 110. obljetnicu rođenja i 60. obljetnicu smrti«, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 63/3 (Zagreb, 2008), pp. 335–349, na p. 338.

Vidi i: Vladimir Lončarević, »Budnost duše [Predgovor]«, u: Ilija Jakovljević, *Izazov kršćanskog humanizma: članci, eseji i komentari*, priredio i predgovor napisao Vladimir Lončarević (Zagreb: Glas Koncila, 2008), pp. 7–48, na p. 12: »Ilija Jakovljević osobita je dakle, osebujna, naročita osoba u krilu hrvatske književnosti, ali i hrvatskog katoličkog pokreta <...>«.

¹²² Krleža, dnevnički zapisi: »5. VIII 1942«, p. 944.

¹²³ Ibid.

obradio sve priloge I. izdanja *EJ* [*Enciklopedije Jugoslavije*].¹²⁴ Tako su nastale Krležine leksikografske marginalije (*marginalia lexicographica*) ili, kako se još nazivaju, primjedbe, kritičke opaske, pripombe, remarci. Krleža ih je, kao što izvještava novinar i leksikograf Josip Šentija, diktirao »svakoga dana tipkačici«, a u njima je ukazivao na, nastavlja Šentija, »najsitnije pojedinosti« koje bi se odnosile bilo na »opseg tekstova« bilo na »propuste (omisije) imena i pojmova, ili na uvrštavanje beznačajnih pojmova i nevažnih imena«. ¹²⁵ Pritom je nerijetko bio, o čemu pak izvještava leksikograf, književnik i kritičar Saša Vereš (1928–1992), »i ironičan, i sarkastičan a pomalo i ciničan«, kao i »nesmiljen prema suradnicima koji su preopširni, neprecizni, raspričani i neuhvatljivi«. ¹²⁶ Te tvrdnje moguće je potkrijepiti Krležinim iskazima iz doista brojnih marginalija. Ovom prilikom izdavam tek sadržaj primjedaba koje je Krleža izdiktirao oko 1955. godine uz tekst koji je o književniku Franji Bašiću (1912–1994) napisao književni i kulturni povjesničar Jakša Ravlić (1896–1975), a koji zbog Krležine redakture naposljetku nije otisnut u *Enciklopediji Jugoslavije*:

»Rečeno je već bezbrojno mnogo puta da je Ravlić izgubio svaku pak i naj-minimalniju normalnu mjeru kod ocjene svojih jedinica. Kako je taj subotički magistratski činovnik [Franjo Bašić] uopće mogao da uđe? Ravlić to motivira, zato što je štampao zbirčicu početničkih stihova 'Pupoljci' u Subotici god. 1934. Šteta za svaku riječ, a boga mi i za pare. 10 redaka teksta, 10 redaka prijepisa, 18 redaka raznih napomena, ovo moje glavno uredničko čitanje, 8 redaka moje napomene, svega zajedno: 46 redaka posla u vjetar.«¹²⁷

U petom svesku *Enciklopedije Jugoslavije* otisnuta je i natuknica »Kritika, književna«. U njoj su prikazana obilježja književne kritike u četirima jugoslavenskim republikama: Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji. Prilikom redakture te natuknice, što je bilo oko 1960. godine, Krleža je izdiktirao rečenicu koja se odnosila na dostavljeni tekst o hrvatskoj književnoj kritici. Tom

¹²⁴ Vel.[imir] V.[isković], natuknica »Enciklopedizam«, u: *Krležijana* 1, A - Lj, pp. 214a–230a, na p. 221a.

¹²⁵ Josip Šentija, »Krležine uredničke i recenzentske intervencije u Općoj enciklopediji«, *Radovi Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«* 1 (Zagreb, 1991), pp. 155–172, na p. 157; Josip Šentija, »Iz Krležine baštine – Marginalije/primjedbe Miroslava Krleže uz tekstove za *Opću enciklopediju*, I. i III. izdanje [Predgovor]«, *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža* 7 (Zagreb, 1998), pp. 11–21, na p. 15.

¹²⁶ Saša Vereš, »Krleža enciklopedist«, *Radovi Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«* 1 (Zagreb, 1991), pp. 151–154, na p. 152.

¹²⁷ Miroslav Krleža, »Bašić, Franjo«, p. 59, u: [Domagoj Matizović, Sandra Gabrić Primorac i Vlaho Bogišić (priredili)], »Iz Krležine ostavštine. Marginalije. *Enciklopedija Jugoslavije*. Izbor«, pp. 7–510, *Kolo: časopis Matice hrvatske* 17/1 (Zagreb, 2007). Na dnu stranice impresuma stoji: »Redakcija ovoga broja zaključena 20. siječnja 2009.«, na p. 59.

prilikom spomenuo je i Halera. Autor teksta o hrvatskoj književnoj kritici bio je Ivo Frangeš, kojem je Krleža poručio i sljedeće:

»Isto tako pojavu A. Hallera jedva smo tangirali. Hallerovi Croceovi pogledi na našu literaturu ostali su apstraktni, takvim mjerilom jednostranim ne mogu se procjenjivati naše književne vrijednosti ili nevrijednosti.«¹²⁸

Krleža je, dakle, Frangešu dao do znanja da »pojavu« Halera nije obradio dovoljno opširno (»jedva smo tangirali«) i da njegove poglede na hrvatsku književnost nije obradio na primjeren način (»ostali su apstraktni«). Budući da je danas vrlo teško, ako ne i nemoguće, doznati sadržaj Frangešova teksta koji je Krleži dostavljen na redakturu, utemeljenost tih Krležinih primjedaba ne može se, nažalost, ničim dokazati, ali ni opovrgnuti. No, iz preostalog dijela rečenice ipak je moguće dokučiti razloge koji su izazvali Krležine reakcije na Frangešove ocjene o Haleru. U tom dijelu rečenice Krleža je Frangešu najprije razotkrio Halerov pristup prilikom donošenja ocjena o djelima hrvatskih književnika, a potom izrekao stav o takvu pristupu. Krleža je, naime, smatrao da se Haler rukovodio »mjerilom jednostranim«, nakon čega je izjavio da se tako ne mogu »procjenjivati naše književne vrijednosti ili nevrijednosti.«

Frangeš je usvojio Krležine sugestije. U dijelu natuknice koji se odnosi na hrvatsku književnu kritiku napisao je odlomak posvećen osobitostima Halerove književne kritike. Haler je, piše Frangeš, »primjenom Croceove metode pokušao izreći nove sudove o nekim od priznatih književnika«, ali je pritom »u praksi odstupao od teorije«, posebice u djelu *Novija dubrovačka književnost*, u kojem, zaključuje Frangeš, »s toplinom i razumijevanjem govori o nekim beznačajnim piscima.«¹²⁹

¹²⁸ Miroslav Krleža, »Hrvatska književna kritika«, u: [Matizović, Gabrić Primorac i Bogišić (priredili)], »Iz Krležine ostavštine. Marginalije. Enciklopedija Jugoslavije. Izbor«, pp. 287–290, na p. 289.

¹²⁹ I.[vo] Fš. [Frangeš], poglavlje »Hrvatska«, pp. 400a–403a, u: natuknica »Kritika, književna«, pp. 397b–405b, u: *Enciklopedija Jugoslavije 5*, Jugos - Mak (Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962), na p. 402b: »Takozvanu estetsku, više-manje kroćeansku kritiku između dva rata, zastupali su već spominjani *Branimir Livadić* <...> i *Albert Haler* (1883–1945), koji se bavio domaćom i stranom (pretežno talijanskom i engleskom) književnošću i estetikom. Haler je primjenom Croceove metode pokušao izreći nove sudove o nekim od priznatih književnika (*Gundulić*, *Preradović*, *Kranjčević*). Držeći se u teoriji striktno Croceove estetike, on je na nov način formulirao neka saznanja koja su i prije njega bila sazrela, ali je u praksi odstupao od teorije, naročito u najboljem djelu 'Novija dubrovačka književnost' (1944) u kojemu s toplinom i razumijevanjem govori o nekim beznačajnim piscima.«

Usp. Albert Haler, *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944). Djelo sadrži sveukupno trinaest poglavlja. Prvo od njih naslovljeno je »Dubrovačka književnost«, a posljednje, dakle trinaesto, »Pisci stručnjaci«. Preostalih jedanaest poglavlja naslovljeno je po imenima i prezimenima književnika koji su u djelu obrađeni. U tim

6. Zaključak

Tijekom četrdesetak godina, točnije od 1923. do oko 1960. godine, Krleža je iznosio i stavove o svojem suvremeniku Albertu Haleru. U članku sam, jer tome dosad nije pridavana primjerena pozornost, ukazao na razloge, kontekst, sadržaj i narav Krležinih iskaza o tom filozofu, estetičaru, teoretičaru te povjesničaru književnosti.

Krleža je Halera prvi put spomenuo 14. travnja 1923. godine u pismu supruzi Beli prilikom svojega prvog boravka u Dubrovniku. Tamo se družio i s Halerom, kojega je Beli prikazao kao jednog od dobrih i otmjenih dubrovačkih književnika. No, to nije bio jedini susret Krleže i Halera u Dubrovniku. Kritičar i povjesničar književnosti Nikola Ivanišin, kojem je Haler bio profesor u dubrovačkoj gimnaziji, u tom ih je gradu vidio i »potkraj« 1930-ih u zajedničkoj šetnji Stradunom. Na temelju toga može se pretpostaviti da su u razdoblju od 1923. do, najvjerojatnije, 1938. godine bili u prijateljskim odnosima, a može se pretpostaviti i da to nisu bila njihova jedina dva dubrovačka susreta.

Međutim, počevši od druge polovice 1938. godine njihov se odnos u potpunosti promijenio. Obilježavali su ga međusobni prijepori i netrpeljivost, o čemu zorno svjedoče rečenice koje su u nekoliko svojih članaka objavili jedan o drugome.

Krleža je svoje stavove o Haleru razotkrio u trima polemičkim tekstovima otisnutima tijekom 1939. i 1940. godine u časopisu *Pečat*. Prvi od njih bio je »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, drugi je bio »Dijalektički antibarbarus«, a treći »Rasulo pameti«. To razdoblje Krležina života bilo je stresno i turbulentno. Tada je kulminirao sukob s pripadnicima socijalne ili ljevičarske književnosti, koji je poznat i kao 'sukob na književnoj ljevici', a istodobno je trajao sukob koji je posljednjih barem dvadeset godina Krleža imao s 'književnom desnicom'.

U »Svrsi Pečata i o njojzi besjedi« (1938) Krleža je na Halera mislio kada je zapisao da »padaju naša starofrajlinska kritičarska pera u nesvijest«, jer je Haler kritizirao publicista Viktora Živića, koji je stihove iz Krležine pjesme »Smrt Karnevala« usporedio sa »štimmungom« u stihovima Gundulićevih *Suza sina razmetnoga*. Na Halera je mislio i onda kada je zapisao da je »Smrt Karnevala« razumijevana kao »odvratan nihilizam i anarhija«, jer je Haler tako ocijenio tu njegovu pjesmu. Krleža je u članku Halera imenovao nakon tvrdnje da su pripadnici socijalne književnosti, posebice Stevan Galogaža, Đuro Tiljak i Jovan Popović, »negativne pojave« na 'književnoj ljevici'. Ali, smatrao je da

poglavljima detaljno su obrađeni sljedeći književnici: Antun Kaznačić, Ivan August Kaznačić, Matija Ban, Medo Pucić, Luko Zore, Đuro Pulić, Ivan Stojanović, Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivo Vojnović i Josip Bersa.

oni uopće ne bi bili važni da njihovo stvaralaštvo, a na »štetu takozvane lijeve knjige«, nisu kritizirali brojni književnici, pri čemu je izdvojio i Halera. Ti kritičari, pa time i Haler, željeli su, kako tvrdi, obezvrijediti 'lijevu književnost', a istodobno su prešućivali »čitave toware ideoloških brvana u svojim pogledima«.

U »Dijalektičkom antibarbarusu« (1939) Krleža je također polemizirao s protagonistima 'lijeve književnosti', posebice s Radovanom Zogovićem i Ognjenom Pricom. Kada je ironizirao i ismijavao Pricine iskaze o *Pečatu* kao o časopisu koji ima tendenciju »skretanja u desno«, spomenuo je i Halera. O njemu se izjasnio kao »boguugodnom književnom idealisti«, koji je napisao »studiju o depoetizaciji umjetnosti«, a koju depoetizaciju, tumači Krleža stavove iz te Halerove studije, »sistematski sprovodimo kao pravi sotone u ljudskoj spodobi.«

U »Rasulu pameti« Krleža se obračunao s publicistom i prevodiocem Stjepanom Markušem, koji ga je napao u djelu *Symposion*, jer je bio uvjeren da je Krleža napao njega u romanu *Banket u Blitvi*. Pri kraju »Rasula pameti« Krleža je spomenuo i Halera. Smatrao je, naime, da Halerov »pamflet o depoetizaciji umjetnosti« oprimjeruje djela u kojima se »pljuje« na njegovo zalaganje za obranu »zapadnoevropskih i slobodarskih načela« te da »svi ti Haleri i Markuši« po njemu godinama »pucaju« iz, kako kaže, »najtežih topova«. Svojim kritičarima potom je poručio da im se tekstovi sastoje od »pokrštenog (croceiziranog) halerovskog i markuševačkog zelja«, a zaprijetio je da će njihovu bezvrijednost i dokazati, nakon čega od njih neće ostati »ni Croce-a ni marke ni halera«.

Krleža je Halera spomenuo i u dnevničkim zapisima od 5. kolovoza 1942. godine. Razlozi su ponovno bili ideološke, a ne, kako bismo očekivali, estetičke naravi. Toga dana prisjetio se 1930-ih godina i nekolicine svojih kritičara. Kao jednoga od njih izdvojio je i Halera, kojega je smatrao jednim od predvodnika »pamfletske rabote« protiv njega.

Posljednje Krležino zapažanje o Haleru ticalo se Halerova priklanjanja Croceovu estetičkom nauku. Krleža ga je izrekao oko 1960. godine u marginalijama uz natuknicu povjesničara književnosti Ive Frangeša o hrvatskoj književnoj kritici, a koja je natuknica bila predviđena za *Enciklopediju Jugoslavije*. Frangešu je poručio da »Hallerovi Croceovi pogledi na našu literaturu« nisu obrađeni dovoljno opširno i da su »apstraktni«, nakon čega je zaključio da se Haler pri prosuđivanju našeg književnog stvaralaštva rukovodio »mjerilom jednostranim«.

Dakle, Krležina gledišta o Haleru najčešće su se sastojala od ukazivanja na razlikovanja u njihovim svjetonazorskim opredjeljenjima, a u manjoj mjeri upućivala na razlike u njihovu pristupu estetičkim pitanjima. Iz njih proizlazi da je Krleža na osobit način čitao barem četiri Halerova članka: »Gabriele D'Annunzio« (1938), »Današnja književna shvaćanja« (1938), »Je li Gundulić

bio nihilista?« (1939) i »Depoetizacija suvremenog života« (1939). U njima je Haler oštro kritizirao Krležino stvaralaštvo i ideološko opredjeljenje. Zbog tih članaka Krleža je Halera opravdano doživljavao kao jednog od svojih važnijih idejnih protivnika. Napokon, zbog toga što je u svojem opusu zauzimao stavove o Haleru, Krleža bi u Halerovoj bibliografiji trebao biti zastupljen s barem šest bibliografskih jedinica.

7. *Popis citirane literature*

7.1. *Miroslav Krleža*

Krleža, Miroslav. 1917. »Suton«, u: Miroslav Krleža, *Tri simfonije* (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1917), pp. 35–79.

Krleža, Miroslav. 1917. »Noć«, u: Miroslav Krleža, *Tri simfonije* (Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 1917), pp. 81–119.

Krleža, Miroslav. 1919. »Ulica u jesenje jutro (Simfonična pjesma)«, *Plamen: polumesečnik za sve kulturne probleme* 1/8 (Zagreb, 1919), pp. 38–51.

Krleža, Miroslav. 1923. Pismo: »[7. travnja 1923.]«, f. 1r–v, u: *Krleža, Miroslav, Pisma X Lepasavi (Beli) Krleža supruga, bez mj., dat., god. 4 pisma naknadno nađeno (4 kom.) + dio pisma (1 list), 36 p., 38 l.*

Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, signatura R 7970/Ba/1651.

Krleža, Miroslav. 1923. Pismo: »[14. travnja 1923.]«, f. 1r–v, u: *Krleža, Miroslav, Pisma X Lepasavi (Beli) Krleža supruga, bez mj., dat., god. 4 pisma naknadno nađeno (4 kom.) + dio pisma (1 list), 36 p., 38 l.*

Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, signatura R 7970/Ba/1640.

K.[rleža], M.[iroslav]. 1924. »Aleksa Šantić«, *Književna republika: mesečnik za sve kulturne probleme* 2/3 (Zagreb, mart 1924), pp. 116–118.

Krleža, Miroslav. 1931. »Dubrovačka kulisa. Petru Dobroviću«, *Savremenik: tjednik Društva hrvatskih književnika* 24 (Zagreb, 1931), br. 1 (1. januara 1931), p. 3.

Krleža, M.[iroslav]. 1931. »O Kranjčevićевой lirici«, *Hrvatska revija* 4/3 (Zagreb, 1931), pp. 137–158.

Krleža, Miroslav. 1932. *Povratak Filipa Latinovicza* (Zagreb: Minerva, 1932).

Krleža, Miroslav. 1932. »Smrt Karnevala«, u: Miroslav Krleža, *Knjiga lirike* (Zagreb: Minerva, 1932), p. 64.

Krleža, Miroslav. 1938. *Banket u Blitvi. Roman u tri knjige*, knjiga prva (Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 1938).

- Krleža, Miroslav. 1939. *Banket u Blitvi. Roman u tri knjige*, knjiga druga (Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 1939).
- Krleža, Miroslav. 1939. »Napomena«, u: Miroslav Krleža, *Banket u Blitvi. Roman u tri knjige*, knjiga druga (Zagreb: Biblioteka nezavisnih pisaca, 1939), p. 238.
- K.[rleža], M.[iroslav]. 1939. »Svrha Pečata i o njojzi besjeda«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/1–2 (Zagreb, [februar] 1939), pp. 119–128.
- K.[rleža], M.[iroslav]. 1939. »Gdje smo i kako smo«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/4 (Zagreb, maj 1939), pp. 260–262.
- Krleža, Miroslav. 1939. »Dijalektički antibarbarus«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/8–9 (Zagreb, decembar 1939), pp. 73–232.
- Krleža, M.[iroslav]. 1940. »Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposium gospodina profesora S. Markuša«, *Pečat: književni mjesečnik za umjetnost, nauku i sve kulturne probleme* 1/10–12 (Zagreb, 1939 [februar, 1940]), pp. 301–352.
- Krleža, M.[iroslav]. 1945. »Književnost danas«, *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i javni život* 1/1–2 (Zagreb, 1945), pp. 139–160.
- Krleža, Miroslav. 1948. »Brašančevo u Dubrovniku (Odlomak jedne veće varijacije)«, *Književne novine: organ Saveza književnika Jugoslavije* 1 (Beograd, 1948), br. 24 (27. jul 1948), p. 4.
- Krleža, Miroslav. Oko 1955. »Bašić, Franjo«, p. 59, u: [Domagoj Matizović, Sandra Gabrić Primorac i Vlaho Bogišić (priredili)], »Iz Krležine ostavštine. Marginalije. *Enciklopedija Jugoslavije*. Izbor«, pp. 7–510, *Kolo: časopis Matice hrvatske* 17/1 (Zagreb, 2007). Na dnu stranice impresuma stoji: »Redakcija ovoga broja zaključena 20. siječnja 2009.«
- Krleža, Miroslav. 1960. »Jedno pismo iz godine 1922. Milanu Čurčinu, uredniku Nove Evrope«, *Vjesnik* 21 (Zagreb, 1960), br. 4968 (4. prosinca 1960), p. 6.
- Krleža, Miroslav. Oko 1960. »Hrvatska književna kritika«, pp. 287–290, u: [Domagoj Matizović, Sandra Gabrić Primorac i Vlaho Bogišić (priredili)], »Iz Krležine ostavštine. Marginalije. *Enciklopedija Jugoslavije*. Izbor«, pp. 7–510, *Kolo: časopis Matice hrvatske* 17/1 (Zagreb, 2007). Na dnu stranice impresuma stoji: »Redakcija ovoga broja zaključena 20. siječnja 2009.«
- Krleža, Miroslav. 1967. »Odlomci romansirane biografije Frana Supila. O pedesetogodišnjici smrti 1917–1967. Po rukopisu iz godine 1924«, *Forum: časopis Odjela za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 6/5–6 (Zagreb, 1967), pp. 549–575.
- Krleža, Miroslav. 1972. Dnevnički zapisi: »5. VIII 1942«, pp. 943–947, u: Miroslav Krleža, »Fragmenti dnevnika iz godine 1942 [nedatirani fragmenti, juli, august]«, pp. 881–959, *Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 11/12 (Zagreb, 1972).

- Krleža, Miroslav. 2015. »[Pismo] 16: Krleža Beli, iz Dubrovnika u Zagreb, [7.] travanj 1923.«, u: Miroslav Krleža, *Bela, dijete drago: pisma*, priredio i protumačio Vlaho Bogišić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2015), pp. 47 i 49.
- Krleža, Miroslav. 2015. »[Pismo] 17: Krleža Beli, iz Dubrovnika u Zagreb, [14.] travanj 1923.«, u: Miroslav Krleža, *Bela, dijete drago: pisma*, priredio i protumačio Vlaho Bogišić (Zagreb: Naklada Ljevak, 2015), pp. 49 i 51.

7.2. Ostala citirana literatura

- A. B. C. [Bogomir Herman]. 1933. »Quo vadis, Krleža?«, *Kultura: naučno-umjetnički mjesečni časopis* 1/4 (Zagreb, 1933), pp. 305–319.
- Batušić, Nikola. 1971. »Albert Haler«, u: *Albert Haler, Mihovil Komboj, Branko Gavella, Ljubomir Maraković: eseji, studije, kritike*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, priredili Nikola Batušić i Dubravko Jelčić, knjiga 86 (Zagreb: Matica hrvatska / Izdavačko poduzeće »Zora«, 1971), pp. 5–21.
- Bo.[gišić], Vl.[aho]. 1999. Natuknica »‘Svrha Pečata i o njojzi besjeda’«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), p. 412a–b.
- Bo.[gišić], Vl.[aho]. 1999. Natuknica »Štedimlija Marković, Savić«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), pp. 425b–426a.
- Bogišić, Vlaho. 2015. »Ovaj je čovek od budućnosti (1923)«, *Gradac: časopis za književnost, umetnost i kulturu* 42, broj 200. Cijeli broj posvećen je Krleži, naslovljen je »Krležino stoljeće«, a priredio ga je Vlaho Bogišić (Čačak, 2015), p. 56.
- Bogišić, Vlaho. 2016. *Miroslav Krleža u srpskoj književnosti. Problem književnosti kao identiteta u srpskoj i hrvatskoj kulturi XX stoljeća*, doktorska disertacija iz povijesti književnosti obranjena 4. srpnja 2016. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Mentori: Gojko Tešić i Ivana Živančević Sekeruš (Novi Sad: [s. n.], 2016).
- B.[ukvić], N.[ovak]. 1923. »Jadransko Primorje – Karađorđevom domu.«, *Dubrovnik* 2 (Dubrovnik, 1923), br. 18 (23. aprila 1923), pp. 1–2.
- Ćosić, Stjepan. 2016. »Miroslav Krleža i Lujo Vojnović: zaboravljeni slučajevi«, u: Tomislav Brlek (urednik), *Povratak Miroslava Krleže*, zbornik radova (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža / Hrvatsko semiotičko društvo; Beograd: Kulturni centar Beograda, 2016), pp. 223–242.
- Dombaj, Josip [Novak Simić]. 1930. »Zagrebačke književne prilike u 1930 g.«, *Nova književna revija 'Mlada Bosna'* « 3[4–5] (Sarajevo, April-Maj, 1930), pp. 88–93.
- Fl.[aker], A.[leksandar]. 1999. Natuknica »Socijalna književnost«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), pp. 334a–335b.

- Focht, Ivan. 1960. »Šta je živo a šta mrtvo u Croceovoj estetici«, u: Benedetto Croce, *Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika: teorija i historija*, preveo Vinko Vitezica. Redigirao Milivoj Mezulić (Zagreb: Naprijed, 1960), pp. I–XIX.
- Fš. [Frangješ], I.[vo]. 1962. Poglavlje »Hrvatska«, pp. 400a–403a, u: natuknica »Kritika, književna«, pp. 397b–405b, u: *Enciklopedija Jugoslavije 5*, Jugos - Mak (Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962).
- Frangješ, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Ljubljana: Cankarjeva založba, 1987).
- Fš. [Frangješ], I.[vo]. 1993. Natuknica »‘Dijalektički antibarbarus’«, u: *Krležijana 1*, A - Lj, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1993), pp. 146b–149b.
- [Gundulić, Ivan]. 1622. *Suze sina razmetnoga gospodina Giva Frana Gundulichia vlastelina dubrovackoga* (U Mlezieh: Po Marku Ginami, 1622), 1–42 ff., u: Dživo Gundulić, *Suze sina razmetnoga*, predgovor Isidora Sekulić, priredio Miroslav Pantić (Beograd: Slovo ljubve, 1979), [pp. 23–106].
- Haler, Albert. 1928. »O poeziji Petra Preradovića.«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 24, broj 6. (Beograd, 16. jul, 1928), pp. 426–439.
- Haler, Albert. 1928. »O poeziji Petra Preradovića. (Kraj.)«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 24, broj 7. (Beograd, 1. august, 1928), pp. 503–517.
- Haler, Albert. 1929. *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta* (Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1929).
- Haler, Albert. 1929. »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića.«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 27, broj 4. (Beograd, 16. jun, 1929), pp. 265–274.
- Haler, Albert. 1929. »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. (2.)«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 27, broj 5. (Beograd, 1. jul, 1929), pp. 356–361.
- Haler, Albert. 1929. »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. (Kraj.)«, *Srpski književni glasnik*. Nova serija. Knjiga 27, broj 6. (Beograd, 16. jul, 1929), pp. 434–443.
- Haler, Albert. 1938. »Gabriele D’Annunzio: prigodom njegove smrti«, u: B.[ranimir] Livadić i F.[ranjo] Jelašić (uredili), *Hrvatsko kolo: književno-naučni zbornik*, knjiga 19 (Zagreb: Matica hrvatska, 1938), pp. 204–222.
- Haller, A.[lbert]. 1938. »Današnja književna shvaćanja«, uvod u predavanje: »Shakespeareov Hamlet i današnjica«, koje je nedavno održao dr. A. Haler u priredbi »Pododbora Matice Hrvatske« u Dubrovniku, *Hrvatski glasnik 1* (Split, 1938), br. 8 (31. prosinca 1938), p. 4.
- H.[aler], A.[lbert]. 1939. »Je li Gundulić bio nihilista?«, *Hrvatski dnevnik 4* (Zagreb, 1939), br. 976 (20. siječnja 1939), p. 7.
- Haler, Albert. 1939. »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija 12/4* (Zagreb, 1939), pp. 169–175.

- Haler, A.[lbert]. 1939. »Depoetizacija suvremenog života«, *Hrvatski dnevnik* 4 (Zagreb, 1939), br. 1109 (4. lipnja 1939), p. 13.
- Haler, Albert. 1944. *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1944).
- Herman, Bogomir → A. B. C.
- In. [Ivanišin], N.[ikola]. 1958. Natuknica »Haler, Albert«, u: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Dip-Hid (Zagreb: Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1958), p. 654b.
- Ivanišin, Nikola. 1960. »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 1/1. Razdio lingvističko-filološki (1) 1959./1960. (Zadar, 1960), pp. 122–141.
- Ivanišin, Nikola. 2000. »Kriteriji Alberta Halera pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 31–47.
- Ivanišin, Nikola. 2009. »Zbornici *O Vatroslavu Jagiću* i *O Albertu Haleru* i u vezi s njima«, *Republika: mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo* 65/3 (Zagreb, 2009), pp. 81–92.
- Ivanišin, Nikola. 2011. *Post scriptum* (Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2011), pp. 71–72.
- Košutić-Brozović, Nevenka. 2000. »Albert Haler i strane književnosti«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 259–286.
- Kr.[avar], Zo.[ran]. 1999. Natuknica »Markuš, Stjepan«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), pp. 18a–19a.
- Kr.[avar], Zo.[ran]. 1999. Natuknica »‘O Kranjčevićевой lirici’«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), pp. 116b–117a.
- Lendić, Ivo → Vig.
- Lončarević, Vlado [Vladimir]. 2008. »Ilija Jakovljević – hrvatska žrtva totalitarizma XX. stoljeća. Uz 110. obljetnicu rođenja i 60. obljetnicu smrti«, *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 63/3 (Zagreb, 2008), pp. 335–349.
- Lončarević, Vladimir. 2008. »Budnost duše [Predgovor]«, u: Ilija Jakovljević, *Izazov kršćanskog humanizma: članci, eseji i komentari*, priredio i predgovor napisao Vladimir Lončarević (Zagreb: Glas Koncila, 2008), pp. 7–48.
- Macut, Ivan. 2018. »Albert Haler (1883. – 1945.)«, u: Ivan Macut, *Filozofija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (Zagreb: Školska knjiga, 2018), pp. 215–231.

- Macut, Ivan. 2018. »Albert Haler«, u: Ivan Macut, *Hrvatska filozofija od obnove Zagrebačkog sveučilišta 1874. do osnutka Nezavisne Države Hrvatske 1941.* (Split: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja – Služba Božja, 2018), pp. 180–185.
- M.[arković] Štedimlja, S.[avić]. 1933. »Antikrležijanci«, *Javno mnjenje: nezavisan nedeljni informativan list 1* (Kragujevac, 1933), br. 37 (8. oktobra 1933), p. 2a–c.
- M.[arković] Štedimlja, S.[avić]. 1933. »Antikrležijanci«, *Javno mnjenje: nezavisan nedeljni informativan list 1* (Kragujevac, 1933), br. 38 (15. oktobra 1933), p. 2c–e.
- M.[arković] Štedimlja, S.[avić]. 1933. »Antikrležijanci«, *Javno mnjenje: nezavisan nedeljni informativan list 1* (Kragujevac, 1933), br. 44 (24. novembar 1933), p. 2a–c.
- M.[arković] Štedimlja, S.[avić]. 1933. *Antikrležijanci ili kako se kod nas pišu »marksističke« kritike?* (Zagreb: Izdanje časopisa »Krug«, 1933).
- Markuš, S.[tjepan]. 1939. *Symposion uz kulturni - socijalni - politički savremeni cant i kynizam. Sa naročitim osvrtom na cant i cinizam intelektualca: 'autora' 'Banketa u Blitvi'* (Zagreb: [s. n.], 1939).
- Maštrović, Tihomil. 2000. »Riječ urednika«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 5–6.
- Matković, Marijan. 1983. »Napomena«, u: Miroslav Krleža, *Dijalektički antibarbarus*, Sabrana djela Miroslava Krleža, priredio za štampu: Ivo Frangeš (Sarajevo: NIŠRO »Oslobođenje«, Zagreb: IKRO »Mladost«, 1983), pp. 261–264.
- Miličević, Nika. 1933. »Krleža i socijalna literatura«, *Snaga: socijalistički časopis* 6/9 (Sarajevo, 1933), pp. 32–36.
- Mirković, Ena. 2013. »Časopis *Naša stvarnost* 1936–1939«, *Arhiv: časopis Arhiva Jugoslavije* 14/1–2 (Beograd, 2013), pp. 133–146.
- Mušović, Nedim. 2006–2007. »Spomen-soba Silvija Strahimira Kranjčevića«, *Muzeologija*, br. 43–44 (Zagreb, 2006–2007), pp. 275–287.
- Paro, Nedjeljka. 2000. »Bibliografija Alberta Halera«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 305–332.
- Perić, Ivo. 1982. »Pregled razvoja dubrovačke periodike između dva svjetska rata«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, svezak 19–20 (Dubrovnik, 1982), pp. 291–467.
- Posavac, Zlatko. 1977. »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnosti* 24/5 (Split, 1977), pp. 574–597.
- Posavac, Zlatko. 1978. *Albert Haler* (Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu / Sveučilišna naklada Liber, 1978).
- Pc. [Posavac], Z.[latko]. 1993. Natuknica »Haler, Albert«, u: *Krležijana 1, A - Lj*, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1993), p. 322b.

- Posavac, Zlatko. 2000. »Estetika i pojam ljepote Alberta Halera«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 9–23.
- Posavac, Zlatko. 2007. »Hrvatska estetika prve polovice 20. stoljeća«, u: Damir Barbarić, Franjo Zenko (urednici), *Hrvatska filozofija u XX. stoljeću*, zbornik radova sa znanstvenoga skupa što je održan u palači Matice hrvatske 2 – 4. ožujka 2006. (Zagreb: Matica hrvatska, 2007), pp. 61–95.
- Prica, Ognjen. 1939. »Recepti, propisi i dogme (Povodom pisanja 'Pečata')«, *Izraz: časopis za sva kulturna pitanja* 1/9 (Zagreb, 1939), pp. 451–465.
- Rukopisna ostavština Miroslava Krleže: katalog*. 2003. Glavni urednik Ivan Kosić (Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2003).
- S. M. [Mladen Švab]. 1997. Natuknica »Haller, Albert«, u: *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.* (Zagreb: Minerva, 1997), p. 149b.
- [s. n.]. 1923. »'Ave Maria Regina'!«, *Dubrovnik* 2 (Dubrovnik, 1923), br. 17 (20. aprila 1923), p. 1.
- [s. n.]. 1923. »Skandal«, *Radničko jedinstvo: organ Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije* 2 (Sarajevo, 1923), br. 9 (21. aprila 1923), p. 4.
- [s. n.]. 1923. »Dubrovnik svojoj kraljici«, *Narodna svijest* 5 (Dubrovnik, 1923), br. 19 (24. aprila 1923), pp. 1–2.
- [s. n.]. 1923. »Kroz naše krajeve. [Gradske vijesti]«, *Dubrovnik* 2 (Dubrovnik, 1923), br. 19 (27. aprila 1923), p. 3a.
- [s. n.]. 1923. »[Vijesti. Iz dubrovačke biskupije]«, *List dubrovačke biskupije (Službeno glasilo i za biskupije kotorsku i hvarsku)* 23 (Dubrovnik, 1923), br. 4–5 (15. maja 1923), p. 37a.
- [s. n.]. 1928. Natuknica »Supilo, Dr. Gjivo«, u: *Ko je ko u Jugoslaviji* (Beograd: Izdanje »Jugoslovenskog godišnjaka«; Zagreb: [Izdanje] »Nove Evrope«, 1928), p. 144b.
- Simić, Novak → Dombaj, Josip.
- Sta.[nčić], Ma. [Mirjana]. 1999. Natuknica »'Rasulo pameti. Nekoliko riječi uz Symposium gospodina profesora S. Markuša'«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999), p. 261a–b.
- Šentija, Josip. 1991. »Krležine uredničke i recenzentske intervencije u Općoj enciklopediji«, *Radovi Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«* 1 (Zagreb, 1991), pp. 155–172.
- Šentija, Josip. 1998. »Iz Krležine baštine – Marginalije/primjedbe Miroslava Krleže uz tekstove za *Opću enciklopediju*, I. i III. izdanje [Predgovor]«, *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža* 7 (Zagreb, 1998), pp. 11–21.
- Šišak, Marinko. 2000. »Kronika znanstvenoga skupa o Albertu Haleru. Zagreb – Dubrovnik, 29. – 30. travnja 1999.«, u: Tihomil Maštrović (glavni urednik), *Albert Haler: književni povjesničar, teoretičar i estetičar* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2000), pp. 333–342.

Švab, Mladen → S. M.

Vereš, Saša. 1991. »Krleža enciklopedist«, *Radovi Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«* 1 (Zagreb, 1991), pp. 151–154.

Vig [Ivo Lendić], »Novi marksistički časopis u Zagrebu«, *Hrvatska straža* 11 (Zagreb, 1939), br. 23 (28. siječnja 1939), p. 4.

V.[isković], Vel.[imir]. 1993. Natuknica »Enciklopedizam«, u: *Krležijana* 1, A - Lj, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1993), pp. 214a–230a.

V.[isković], Vel.[imir]. 1999. Natuknica »Polemika«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, 1999), pp. 190b–217a.

V.[isković], Vel.[imir]. 1999. Natuknica »Životopis«, u: *Krležijana* 2, M - Ž, glavni urednik Velimir Visković (Zagreb: Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, 1999), pp. 552a–589a.

V.[odnik], B.[ranko]. 1925. Natuknica »Haller, Albert«, u: *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* 1, A–H (Zagreb: Bibliografski zavod d.d., [1925]), p. 815a.

[Živić, Viktor]. 1939. »Kroz život i djela Gundulića«, *Hrvatski dnevnik* 4 (Zagreb, 1939), br. 964 (8. siječnja 1939), p. 18.

Miroslav Krleža's Comments on Albert Haler

Summary

Miroslav Krleža (1893–1981) made frequent remarks on the views propounded by Croatian philosophers, as in the case of his contemporary Albert Haler (1883–1945?). Krleža's first mention of Haler, a philosopher who later distinguished himself as an aesthician of Crocean views, literary theoretician and historian, dates from 1923, when in a letter to his wife Bela Krleža remarked on Haler as being a good and elegant writer from Dubrovnik.

Later, Krleža criticised Haler's worldview and his approach to aesthetic topics in three of his articles published in 1939 and 1940 in the journal *Pečat*, as well as in his diary entries from 1942. The same topics underlie Haler's criticism of Krleža towards the end of 1938 and during 1939.

Krleža thought that Haler criticised him as well as other authors of the social or 'Left' literature so as to draw attention to the detrimental influence of the "so-called Left book," claiming that Haler intentionally ignored "whole piles of ideological logs in his views" (in "The Purpose of *Pečat* and Discussion about It"). Krleža also remarked that Haler was a "God-pleasing literary idealist" who had written a "study on the depoetisation of art," and that the mentioned depoetisation, according to Krleža's interpretation of Haler, "we systematically execute, as genuine incarnations of Satan in human shape" (in "Dialectical Antibarbarus"). Haler's essay "Depoetisation of Con-

temporary Life” or, as Krleža put it, a “pamphlet on the depoetisation of art,” Krleža singled out as an example of continuous attacks during which “all those Halers” fired their “heaviest cannons” at him (in “The Ruin of Reason”). He considered Haler as one of the leaders of the “pamphleteering action” against him (diary entry from 1942).

His final observations on Haler Krleža expressed around 1960 within his marginalia concerning Frangeš’s encyclopaedic entry on Croatian literary criticism. On that occasion, he informed Ivo Frangeš that “Haler’s Crocean views on our literature” had not been properly examined in his entry, adding that Haler used a “one-sided criterion” while assessing “our literature.”

Therefore, the antagonism that surrounded the relationship between Krleža and Haler from 1938 was largely rooted in their different ideological orientation, which eventually spilt over into the field of aesthetics. Excluding the letter from 1923, Krleža exposed his disagreement with Haler’s views in at least three articles, in his diary entries and in his lexicographic marginalia. Consequently, at least six of Krleža’s bibliographical units from 1939 to 1963 should be included in Haler’s bibliography.

Key words: Miroslav Krleža, Albert Haler, philosophy, aesthetics, literary criticism, conflict on the literary Left, conflict between the literary Left and Right in Croatia